

DOSSIER SOBRE LA INTEGRACIÓ EUROPEA: ESPECIAL REFERÈNCIA AL BREXIT I L'ESTAT DE DRET*

Mariona Illamola Dausà**

Resum

Aquest dossier té per objecte la sistematització de la bibliografia més actualitzada i dels recursos més rellevants sobre dos aspectes en l'estat actual de la integració europea. Per la seva novetat i particularitat, s'han escollit dues qüestions. D'una banda, l'anomenat Brexit, i, per tant, les implicacions de l'activació per primer cop de l'article 50 TUE, amb la particularitat i la problemàtica que en deriven, especialment, pel fet que siguin el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord qui ho hagi fet, atesa la situació entre la República d'Irlanda i Irlanda del Nord. I, de l'altra, les possibles vulneracions de l'estat de dret per part d'Hongria i Polònia, que han comportat, també per primer cop, l'activació del Marc de l'Estat de Dret i de l'inici del mecanisme preventiu de l'article 7 TUE, complementat amb la interposició de recursos d'incompliment. En aquest dossier s'han classificat aquests dos desafiaments de manera separada. Així mateix, a l'apartat relatiu a l'estat de dret també es tracten de manera diferenciada tots dos països.

Paraules clau: Brexit; Tractat de la Unió Europea; Unió Europea; article 50 TUE; estat de dret; article 7 TUE; Polònia; Hongria; Regne Unit.

DOSSIER ON EUROPEAN INTEGRATION WITH SPECIAL REFERENCE TO BREXIT AND THE RULE OF LAW

Abstract

This dossier takes a systematic look at the most recent works and most relevant resources regarding two aspects of the current state of European integration. Two questions have been chosen on the grounds of their current relevance and specific characteristics. Firstly, the so-called Brexit process and the implications on activating Article 50 of the TEU for the first time, with the specific situations and problems that this brings about, particularly considering that it has been triggered by the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, given the situation between the Republic of Ireland and Northern Ireland. And secondly, the possible violations of the rule of law by Hungary and Poland, which have led, also for the first time, to activation of the EU rule of law framework and triggering of the preventive mechanism of Article 7 of the TEU, together with actions for breach of obligations. In this dossier, these two challenges have been classified separately, also dealing with the two countries separately in the section on the rule of law.

Key words: Brexit; Treaty on European Union; European Union; article 50 TEU; rule of law; article 7 TEU; Poland; Hungary; United Kingdom.

* Document tancat l'1 de desembre de 2019.

** Mariona Illamola Dausà, professora agregada de dret internacional públic (especialitzada en dret de la UE) a la Universitat de Girona (UdG). Exdirectora d'Europe Direct Girona i del Centre de Documentació Europea de la UdG. Facultat de Dret, Campus de Montilivi, c. Universitat de Girona, 12, 17071 Girona. mariona.illamola@udg.edu. ORCID: [0000-0002-9571-0907](https://orcid.org/0000-0002-9571-0907).

Citació recomanada: Illamola Dausà, Mariona. (2019). Dossier sobre la integració europea: especial referència al Brexit i l'estat de dret. *Revista Catalana de Dret Públic*, 59. 148-179. <https://doi.org/10.2436/rcdp.i59.2019.3386>

Sumari

1 Introducció

2 Brexit

2.1 Referències bibliogràfiques

2.2 *Working papers, discussion papers, think tanks*

2.3 Miscel·lània de recursos a la xarxa i articles de divulgació

2.4 Informes, resolucions i documents de treball de diverses institucions

2.5 Jurisprudència

3 Estat de dret

3.1 Referències bibliogràfiques

3.2 *Think tanks*, blogs, recursos a les xarxes

3.3 Documents d'institucions de caràcter comú

3.4 Documents relatius a Hongria

3.4.1 Documents de caràcter general

3.4.2 Marc de l'Estat de Dret i article 7 TUE

3.4.3 Recurs per incompliment de la Directiva 2000/78/CE

3.4.4 Recurs per incompliment del mecanisme provisional de reubicació

3.4.5 Recurs per incompliment en relació amb la Llei d'educació superior

3.5 Documents relatius a Polònia

3.5.1 Documents de caràcter general

3.5.2 Marc de l'Estat de Dret i article 7 TUE

3.5.3 Recurs per incompliment: sobre el poder judicial (assumpte C-192/18)

3.5.4 Recurs per incompliment: independència del Tribunal Suprem (assumpte C-619/18)

3.5.5 Recurs per incompliment: protecció als jutges davant el control polític

1 Introducció

Els darrers anys molts han estat els aspectes que han tingut un especial relleu en el procés d'integració europea: el desenvolupament de la unió econòmica i monetària, la ciutadania europea i la seva interpretació jurisprudencial; l'evolució de l'espai de llibertat, seguretat i justícia per intentar, entre altres actuacions, donar resposta a l'anomenada "crisi dels refugiats"; les relacions exteriors de la UE, impulsades sota la coordinació de l'alt representant, i la política comercial comuna i els acords amb tercers països o la postura de la Unió en relació amb el canvi climàtic, entre d'altres. És impossible, lògicament, fer un dossier informatiu de tots ells. Per això n'he escollit dos, que, tot i tenir prevista en el tractat la seva activació, han suposat una novetat els darrers anys. D'una banda, l'anomenat Brexit, és a dir, l'aplicació de l'article 50 TUE per articular la sortida del Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord (Regne Unit) de la Unió Europea. I, de l'altra, l'estat de dret, és a dir, l'aplicació del Marc de l'Estat de Dret –també conegut com Rule of Law–, seguit, o no, de l'activació de l'article 7 TUE i complementat amb el recurs per incompliment. La tria ha anat lligada a l'objectiu de tractar aspectes que considero que fan palesa la "possible crisi" que està vivint el projecte de construcció europea, i que pot ajudar a entendre que part de la ciutadania no senti seu aquest projecte, hi presenti una desafecció, consideri que les institucions estan allunyades de la realitat o no entengui per què no s'actua d'una altra manera.

El 23 de juny de 2016 el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord va celebrar un referèndum no vinculant en el qual preguntava als seus ciutadans si volien que el país deixés de ser membre de la Unió Europea. L'opció favorable a la sortida va obtenir un resultat total del 51,9% dels vots, tot i que no va ser unànime a les diferents nacions que conformen el país.¹ El 29 de març de 2017 el Govern de Theresa May va notificar oficialment al Consell Europeu (d'acord amb les normes constitucionals britàniques) la voluntat del Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord de deixar de ser membre de la UE i iniciar el procediment previst a l'article 50 TUE. Aquesta activació del procediment de sortida de la Unió comportava que el 30 de març de 2019, a les 00.00 h (hora de Brussel·les) com a molt tard, tots els tractats de la Unió i el Tractat constitutiu de la Comunitat Europea de l'Energia Atòmica deixessin d'aplicar-se al Regne Unit i aquest passés a ser considerat un tercer país.

El 19 de febrer de 2019 es va publicar al DOUE l'Acord de retirada i la Declaració política que l'acompanya, celebrat entre la Unió Europea i la Comunitat Europea de l'Energia Atòmica, per un costat, i el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord, per l'altre. Juntament amb les condicions de retirada, l'acord assenyalava les orientacions que hauran de regir l'acord de futures relacions entre ambdues parts. Es tracta, però, d'un acord que no ha estat ratificat per les parts contractants a causa de problemes polítics interns britànics (el Parlament britànic no el va ratificar) especialment en relació amb l'anomenat "*backstop*", que regula la situació a l'illa d'Irlanda. Aquestes divergències van comportar, d'una banda, la negociació de diverses pròrrogues sol·licitades en el seu moment per Theresa May, el termini de les quals va acabar el 31 d'octubre de 2019, i, de l'altra, un canvi de primer ministre el 24 de juliol de 2019, quan Boris Johnson va accedir al càrrec.

Tot i això, a la reunió del Consell Europeu del 17 d'octubre es van aprovar unes modificacions tècniques als articles 184 i 185 de la proposta d'acord de retirada, una nova proposta del Protocol sobre Irlanda i Irlanda

¹

Nació	Permanència	%	Abandonar	%	Diferència	%
Escòcia	1.661.191	62,00	1.018.322	38,00	642.869	24,0
Gal·les	772.347	47,47	854.572	52,53	82.225	5,06
Gibraltar	19.322	95,9	823	4,1	18.499	91,8
Anglaterra	13.266.996	46,6	15.188.406	53,4	1.921.410	6,8
Irlanda del Nord	440.437	55,76	349.442	44,24	90.995	11,52
Total	16.141.241	48,1	17.410.742	51,9	1.269.501	3,6

del Nord en la qual el *backstop* es substitueix per la possibilitat d'un estatut permanent en funció del que es decideixi al Parlament nord-irlandès i es revisa la Declaració política. El dissabte 19 d'octubre Westminster va aprovar demanar una nova pròrroga a la UE, i, si bé el primer ministre va complir amb aquesta obligació, va enviar una segona carta al president del Consell Europeu en què indicava que no creia que la pròrroga fos una bona solució. Davant aquesta situació, la Unió Europea va concedir una nova pròrroga fins al 31 de gener de 2020.

De tota manera, s'ha de tenir en compte que el 12 de desembre hi haurà eleccions al Regne Unit, i que el seu resultat pot afectar el Brexit, atès que hi ha qui demana la repetició del referèndum de sortida de la Unió. Així mateix, la primera ministra escocesa Nicola Sturgeon ha anunciat que, si es fa efectiu el Brexit, demanarà un segon referèndum d'independència.

La situació a dia d'avui, en la qual encara no s'ha ratificat l'acord de retirada per part de cap de les dues parts, i sense acord de futures relacions, ens planteja diferents possibles escenaris en els quals es manté la possibilitat d'una sortida sense acord negociat. Un escenari pot ser arribar al 31 de gener de 2020 sense l'acord de retirada en vigor, sense nova pròrroga, i, per tant, amb una sortida del Regne Unit sense acord. Un segon escenari podria ser la sortida del Regne Unit a finals de gener amb l'acord de retirada vigent però sense acord de futures relacions, la qual cosa podria comportar haver d'estendre el període transitori que preveu l'acord de retirada o l'absència d'acord a finals de desembre de 2020. Un tercer escenari seria l'entrada en vigor de l'acord de retirada abans de la sortida del Regne Unit, així com l'adopció i entrada en vigor de l'acord de futures relacions abans de finals de 2020, escenari que suposaria una sortida ordenada.

L'activació de l'article 50 TUE, i, per tant, l'inici, per primera vegada, del procediment de retirada d'un estat membre introduït amb la reforma del Tractat de Lisboa, ha obert una sèrie d'interrogants. D'una banda, en relació amb el mateix procediment, el seu abast i la seva interpretació conceptual, com ara si és possible retirar la notificació de retirada o quantes pròrrogues es poden demanar. De l'altra, ha de permetre als estats membres plantejar-se la seva posició al respecte i quins són els límits que consideren infranquejables a fi de no desvirtuar l'essència del compromís del projecte europeu, per exemple respecte als drets dels nacionals d'aquest país o quines poden ser les futures relacions entre un estat membre que deixa de ser-ho i la Unió Europea. També qüestions de caràcter general lligades a la recerca de solucions als problemes concrets que planteja que sigui el Regne Unit qui decideix deixar el projecte europeu; una d'elles és la situació de Gibraltar i el que suposa respecte del Regne d'Espanya i les seves reivindicacions, i una altra l'illa d'Irlanda, on el restabliment dels controls a la frontera entre Irlanda del Nord i la República d'Irlanda pot afectar la convivència, el procés de pau i el respecte dels Acords de Divendres Sant. I, finalment, conseqüències institucionals derivades del fet que la sortida coincideix amb l'any en què hi ha eleccions al Parlament Europeu i, consegüentment, nova Comissió Europea. En aquest sentit, tot i l'anunciada sortida del Regne Unit, les pròrrogues van obligar-lo a participar a les eleccions, i actualment hi continua havent 73 eurodiputats britànics. I aquestes també han afectat a la composició i l'entrada en funcionament de la Comissió Von der Leyen. D'una banda ha iniciat el seu mandat, amb un retard d'un mes, l'1 de desembre de 2019, i de l'altra compta amb 27 membres segons s'especifica a la [Decisió \(UE\) 2019/1949 del Consell](#). Davant el silenci britànic de proposar un candidat a comissari, el 14 de novembre la Comissió va anunciar l'inici d'un procediment per infracció.

Per elaborar el dossier d'aquesta temàtica s'han inclòs els textos que s'han considerat més rellevants, essent conscients que no és factible la recopilació completa de totes les fonts, i s'han estructurat les fonts de la següent manera. El primer apartat està dedicat a les referències bibliogràfiques, provinents de monografies i revistes científiques, mentre que en el segon apartat s'inclouen les referències a textos publicats en blogs, provinents de *think tanks* o d'altres fonts. El tercer apartat recull una miscel·lània de recursos a la xarxa i articles de difusió. El quart apartat es dedica als documents adoptats per diferents institucions, incloent-hi la Unió Europea i els diferents organismes del Regne Unit o Espanya. En aquest apartat s'ha optat per referenciar on es poden trobar els documents en comptes d'incloure'ls, a causa de l'elevat nombre d'aquests, la qual cosa facilita el fet de poder estar actualitzats. En aquest sentit, després de les referències a Espanya hi ha els enllaços a diferents institucions britàniques, amb la indicació del tipus d'informació que contenen. Seguidament hi ha referències a pàgines de la Unió Europea, que acaben amb la referència a la proposta

d'acord de retirada i les declaracions polítiques de març de 2019 i del Consell Europeu d'octubre de 2019. El darrer apartat està dedicat a la jurisprudència.

El segon aspecte que es tracta és l'estat de dret. L'article 7 del Tractat de la Unió Europea regula dos mecanismes aplicables en cas de risc clar de violació greu o en cas d'existència de violació greu i persistent dels valors de la Unió Europea. Uns mecanismes que, per la dificultat d'aconseguir les majories necessàries per constatar les vulneracions (l'aprovació del Parlament Europeu i 4/5 dels membres del Consell en el primer cas o la unanimitat del Consell Europeu en el segon cas) i per activar-los (1/3 dels estats, la Comissió o el Parlament Europeu en el primer cas o 1/3 dels estats o la Comissió en el segon), van fer que la Comissió adoptés el Marc de l'Estat de Dret com una mesura que hauria de permetre actuar a les institucions europees amb més rapidesa.

Els darrers anys hem vist diferents situacions a Polònia i a Hongria susceptibles de ser considerades com atemptats als valors de la Unió, i la resposta de les institucions europees ha estat en part diferent en ambdós casos. No s'han seguit els mateixos criteris en el moment de decidir si s'activava el Marc de l'Estat de Dret i/o l'article 7 TUE, però sí que la Comissió Europea ha utilitzat el recurs per incompliment. Aquesta diversitat pot evidenciar una manca d'efectivitat dels dos mecanismes, un excés pes dels estats en la seva activació, una interferència dels interessos polítics o la necessitat —si no és possible aplicar-los correctament— de reformar-los per un sistema efectiu i eficaç.

En relació amb Polònia, es qüestiona bàsicament el pla de reforma del Tribunal Constitucional que va anar seguit d'altres que contenen diferents aspectes que es pot considerar que vulneren els valors de la Unió Europea, entre ells, l'edat de jubilació dels magistrats, el control dels mitjans de comunicació o la reforma de la funció pública. Davant aquests fets, la Comissió Europea va iniciar l'aplicació del Marc de l'Estat de Dret el gener de 2016 activant el procediment de l'article 7.1 TUE el 20 de desembre de 2017 (COM 2017/835) en presentar una proposta de decisió del Consell de constatació d'un risc clar de violació greu de l'estat de dret. Tot i haver-hi l'aprovació del Parlament Europeu, no consta, però, que el Consell l'hagi adoptat, la qual cosa evidencia la dificultat per assolir la majoria de vots necessària.

Així mateix, la Comissió Europea ha presentat tres recursos per incompliment. Un el 2 de juliol de 2018, en relació amb la llei polonesa sobre el Tribunal Suprem, i específicament pels aspectes relatius a la jubilació i les seves afectacions a la independència del tribunal. La sentència de 24 de juny de 2019 (assumpte C-619/18) dictamina que la reducció de l'edat de jubilació dels jutges del Tribunal Suprem és contrària al dret de la UE i vulnera el principi d'inamovibilitat dels jutges i, consegüentment, del poder judicial. Un segon recurs es va presentar el 29 de juliol de 2017, també per aspectes relatius a la jubilació i les seves afectacions a la independència judicial. La sentència de 5 de novembre de 2019 (assumpte C-192/18) dona la raó a la Comissió Europea. I el tercer recurs es va iniciar el 3 d'abril de 2019 i qüestiona el nou règim disciplinari dels jutges, que, entre d'altres, permet que els jutges ordinaris siguin objecte d'investigacions, procediments i sancions disciplinàries sobre la base del contingut de les seves resolucions judicials, incloent-hi la possibilitat de presentar qüestions prejudicials. Aspectes, tots ells, que podrien afectar la seva independència i imparcialitat.

A Hongria es posen en dubte la reforma constitucional i altres normes i les conseqüències que en deriven que afecten el funcionament del sistema constitucional i electoral; la independència del poder judicial i d'altres institucions i els drets dels jutges; la corrupció i els conflictes d'interessos; la protecció de dades i de la intimitat; la llibertat d'expressió; la llibertat de càtedra; la llibertat de religió; la llibertat d'associació; el dret a la igualtat de tracte; els drets de les minories; els drets fonamentals dels migrants, demandants d'asil i refugiats, o els drets econòmics i socials.

En el cas d'Hongria, no va ser la Comissió sinó el Parlament Europeu qui el 26 d'abril de 2017 va iniciar els debats per aprovar finalment el 12 de setembre de 2018 l'inici del procediment per risc clar de violació greu de l'estat de dret segons el que preveu l'article 7.1 TUE, enviant una proposta de resolució al Consell a fi que analitzés la situació i determinés si hi ha o no dita vulneració. Així mateix, i abans d'aquesta acció, la Comissió va iniciar diversos recursos per incompliment en aspectes relacionats amb l'estat de dret. Un per la possible discriminació per edat de jubilació (C-286/12), dos més relatius a l'incompliment del mecanisme provisional de reubicació (C-643/15 i C-647/15, i 718/17), i el darrer qüestionant la Llei d'educació superior (C-66/18).

En el present dossier no s'inclouen els casos de Romania o Bulgària, per tal com són països subjectes al Mecanisme de Cooperació i Verificació, mecanismes creats en el moment de la seva adhesió a la Unió com a mesura transitòria perquè solucionessin les deficiències que poguessin tenir.

La metodologia per estructurar les fonts de la present temàtica, que, igual que l'anterior, és àmplia però no completa, per la seva impossibilitat material, és la següent. El primer apartat es dedica a recollir referències bibliogràfiques, mentre que en el segon apartat es referencien altres publicacions no incloses en revistes científiques, com són *think tanks* o blogs. Abans d'entrar en els apartats corresponents a cada país, hi ha un bloc que inclou documents de caràcter comú del Consell d'Europa i de la Unió Europea ordenats per institució, primer, i cronològicament. Aquest apartat serveix per emmarcar els dos darrers, dedicats, separadament, a Hongria i a Polònia, que segueixen una estructura similar. Ambdós tenen un primer subapartat que recull documents de diferents institucions de caràcter més general ordenats pel nom de la institució i cronològicament. El segon subapartat recull els documents relacionats amb el Marc de l'Estat de Dret i l'article 7 TUE, i en els següents subapartats es referencien els recursos per incompliment. En aquests subapartats, per facilitar-ne la comprensió, es segueix un criteri cronològic.

2 Brexit

2.1 Referències bibliogràfiques

- Allué Buiza, Alfredo. (2017). Brexit: El proceso de integración europea en su propio laberinto, *Revista de Derecho de la Unión Europea*, 13 (gener-juny), 51-70.
- Armstrong, Kenneth A. (2017). *Brexit time: leaving the EU—why, how and when?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Aroney, Nicholas. (2017). R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union: Three Competing Syllogisms. *The Modern Law Review*, 80(4), 726-745.
- Baetens, Freya. (2018). No deal is better than a bad deal? The fallacy of the WTO fall-back option as a post-Brexit safety net. *Common Market Law Review*, 55(2/3), 133-174.
- Bahurel, Charles, Bernard, Elsa, i Ho-Dac, Marion (dir.). (2017). *Le Brexit: enjeux régionaux, nationaux et internationaux*. Brussel·les: Bruylant.
- Baier, Fabian J., i Welfens, Paul J. J. (2019). The UK's banking FDI flows and Total British FDI: a dynamic BREXIT analysis. *International Economics & Economic Policy*, 16(1), 193-213.
- Barbou des Places, Ségolène, i Peraldi-Leneuf, Fabienne (dir.). (2018). What Brexit means? *Europe*, 2 (febrer), 5-32.
- Barnard, Catherine. (2018). Law and Brexit. Dins Hannes Hofmeister (ed.), *The End of the Ever Closer Union* (pàg. 11-32). Nomos/Hart.
- Barnard, Catherine, i Butlin, Sarah Fraser. (2018). Free movement vs. fair movement: Brexit and managed migration. *Common Market Law Review*, 55(2/3), 203-226.
- Barroso Márquez, Juan Francisco, i Moreno González, Gabriel. (2019). Tema 12: La década perdida: crisis económica y brexit (2009-2019). Dins Fernando Bermejo Batanero (dir.), *Historia Jurídica de la Integración Europea* (pàg. 193-212). Dykinson,.
- Benrath, Daniel. (2018). Bona fide and Revocation of Withdrawal: How Article 50 TEU Handles the Potential Abuse of a Unilateral Revocation of Withdrawal. *European Law Review*, 2, 234-248.
- Brown, Stuart A. (2019). Brexit, the UK and Europe: Why, how and what next? *Journal of European Integration*, 41(1), 123-129.

- Burri, Thomas. (2018). Free movement of persons and Brexit —some Swiss experience from which the United Kingdom could benefit. Dins Hannes Hofmeister (ed.), *The End of the Ever Closer Union* (pàg. 33-54). Nomos/Hart.
- Burri, Thomas. (2018). Why the “Great Repeal Bill” will not be so great. Dins Hannes Hofmeister (ed.), *The End of the Ever Closer Union* (pàg. 95-106). Nomos/Hart.
- Bustos Gisbert, Rafael. (2017). La desnudez de la Constitución Británica. Crónica marciana de la Sentencia de la Suprema Corte de Justicia del Reino Unido de 24 de enero de 2017. *Civitas. Revista Española de Derecho Europeo*, 62, 13-46.
- Campanón Galiana, Laura. (2019). Análisis de las consecuencias fiscales del Brexit. *Carta Tributaria. Revista de Opinión*, 56.
- Campos, Nauro F., i Coricelli, Fabrizio (ed.). (2017). *The Economics of UK-EU relations: from the Treaty of Rome to the vote for Brexit*. Palgrave Macmillan.
- Castellarin, Emanuel. (2018). Le sort des accords internationaux de l'Union européenne après le retrait du Royaume-Uni. *Europe: Actualité du Droit Communautaire*, 28(2), 28-31.
- Clarke, Harold D., Goodwin, Matthew, i Whiteley, Paul F. (2017). *Brexit: why Britain voted to leave the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clausen, Volker. (2019). A Plea for an exit from Brexit and a second referendum. *International Economics & Economic Policy*, 16(1), 31-35.
- Closa, Carlos (ed.). (2017). *Secession from a Member State and Withdrawal from the European Union: Troubled Membership*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Costa Cabral, Nazaré, Renato Gonçalves, José, i Cunha Rodrigues, Nuno (ed.). (2017). *After Brexit: consequences for the European Union*. Palgrave Macmillan.
- Craig, Paul P. (2016). Brexit: A Drama in Six Acts. *European Law Review*, 45.
- Dammann, Jens. (2017). Revoking Brexit: Can Member States rescind their declaration of withdrawal from the European Union? *Columbia Journal of European Law*, 23(2), 265-304.
- Davidson, Rosemay. (2017). Brexit and criminal justice: the future of the UK's cooperation relationship with the EU. *Criminal Law Review*, 379-395.
- De Castro Ruano, José Luis. (2019). La negociación del Brexit en su laberinto: el Tribunal de Luxemburgo entra en escena. *Revista Aranzadi Unión Europea*, 1 (gener), 19-22.
- De Ville, Ferdi, i Siles-Brügge, Gabriel. (2019). The Impact of Brexit on EU Policies. *Politics and Governance*, 7(3).
- Dougan, Michael. (2017). *The UK after Brexit: legal and policy challenges*. Intersentia.
- Dougan, Michael. (2018). An airbag for the crash test dummies? EU-UK negotiations for a post-withdrawal “status quo” transitional regime under Article 50 TEU. *Common Market Law Review*, 55(2/3), 57-99.
- Douglas-Scott, Sionaidh. (2016). Brexit, Article 50 and the Contested British Constitution. *The Modern Law Review*, 79(6), 1019-1089.
- Duffy-Meunier, Aurélie. (2018). Réflexions de nature constitutionnelle sur la loi sur le retrait du Royaume-Uni de l'Union européenne, l'European Union (Withdrawal) Act 2018. *Revue Trimestrielle de Droit Européen* (octubre-deseembre), 759-780.
- Edward, David. (2018). In Europe history is the unseen guest at every table. *Common Market Law Review*, 55(2/3), 251-261.

- Eidenmueller, Horst. (2017). Negotiating and Mediating Brexit. *Oxford Legal Studies Research Paper*, 29.
- Egan, Michelle. (2019). EU Single Market(s) after Brexit. *Politics and Governance*, 7(3), 19-29.
- Eleftheriadis, Pavlos. (2017). Constitutional Illegitimacy over Brexit. *The Political Quarterly*, 88(2) (abril-juny), 182-188.
- Elliott, Mark. (2017). [The Supreme Court's Judgement in Miller: In Search of Constitutional Principle](#). *The Cambridge Law Journal*, 76(2), 257-288.
- Eppler, Annegret. (2018). The political science perspective: Leaving the EU because or despite its opt-outs? Dins Hannes Hofmeister (ed.), *The End of the Ever Closer Union* (pàg. 107-120). Nomos/Hart.
- Espín Sáez, Maravillas. (2019). De la incertidumbre y el proceso del Brexit: ¿Qué hay de los derechos de los ciudadanos? *Derecho de las relaciones laborales*, 1, 56-70.
- Ewing, Keith. (2017). Brexit and Parliamentary Sovereignty. *The Modern Law Review*, 80(4), 711-726.
- Fabbrini, Federico, i Schmidt, Rebecca. (2019). The Composition of the European Parliament in Brexit Times: Changes and Challenges. *European Law Review*, 5, 711-725.
- Fairclough, Thomas. (2017). Who Pulls the Trigger? Article 50, Parliament, and the Royal Prerogative. *Public Law*, 1.
- Feldman, David. (2017). Pulling a trigger or starting a journey? Brexit in the Supreme Court. *The Cambridge Law Journal*, 76(2), 217-223.
- Fletcher, Maria, i Zahn, Rebecca. (2017). What Options are Available to Scotland to Remain within the EU Given the "Brexit" Referendum Result? *Edinburgh Law Review*, 98(21), 103-109.
- Gietel-Basten, Stuart. (2016). Why Brexit? The tòxic Mix of Immigration and Austerity. *Population and Development Review*, 42(4), 673-680.
- Ginsburgh, Victor, Moreno-Tertero, Juan D., i Weber, Shlomo. (2017). Ranking languages in the European Union: Before and after Brexit. *European Economic Review*, 93, 139-151.
- Glitz, Frederico. (2019). Consecuencias del brexit. Arbitraje brexit, derecho contractual europeo y mercosur. Lecciones para una integración. Dins José Luis García Guerrero i María Luz Martínez Alarcón (dir.), *Constitución y mercado en la crisis de la integración europea* (pàg. 187-210). Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- Guigue, Alexandre. (2018). Le Brexit : une question de droit constitutionnel. *Revue Québécoise de Droit International*, 2(1), 165-180.
- Guild, Elspeth. (2016). *Brexit and its consequences for UK and EU citizenship, or monstrous citizenship*. Brill Nijhoff.
- Guinea Bonillo, Julio, i Pérez-Bustamante, Rogelio. (2019). El Tratado Brexit (acuerdo de retirada del Reino Unido de la Gran Bretaña e Irlanda del Norte de la Unión Europea). *CEFLegal: Revista Práctica de Derecho. Comentarios y casos prácticos*, 27.
- Guldi, Jo. (2017). The Case for Utopia: History and the Possible Meanings of Brexit a Hundred Years On. *Globalizations*, 14(1), 150-156.
- Gumbrell-McCormick, Rebecca, i Hyman, Richard. (2017). What about the workers? The implications of Brexit for British and European labour. *Competition & Change*, 21(3), 169-184.
- Hartmann, Jacques. (2019). The Faroe islanders: Possible lessons for Scotland in a post-Brexit devolution settlement. *European Law Review*, 1, 110-122.

- Heppell, Timothy, Crines, Andrew, i Jeffery, David. (2017). The United Kingdom Referendum on European Union Membership: The Voting of Conservative Parliamentarians. *Journal of Common Market Studies*, 55(4), 762-778.
- Hestermeyer, Holger P. (2016). How Brexit Will Happen: A Brief Primer on EU Law and Constitutional Law Questions Raised by Brexit. *Journal of International Arbitration*.
- Hillion, Christophe. (2018). Withdrawal under Article 50 TEU: An integration-friendly process. *Common Market Law Review*, 55(2/3), 29-56.
- Holmes, Peter, Rollo, Jim, i Winers, Alan. (2016). Negotiating the UK's Post-Brexit trade arrangements. *National Institute Economic Review*, 238, 22-30.
- Huber, Jakob. (2019). EU citizens in post-Brexit UK: the case for automatic naturalisation. *Revue d'Integration Europeenne*, 41(6), 801-816.
- Jaomiasa, Handy-Francine. (2019). Brexit. How to communicate it. Romania's Strategic Communications concerning it in 2016. *Romanian Journal of Journalism & Communication*, 14(1), 24-31.
- José Menéndez, Agustín. (2016). De cómo convertir el Brexit en una oportunidad democrática. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 64 (novembre), 32-41.
- Kadiric, Samir, i Korus, Arthur. (2019). The effects of Brexit on credit spreads: Evidence from UK and Eurozone corporate bond markets. *International Economics & Economic Policy*, 16(1), 65-102.
- Keating, Michael. (2017). [Brexit and Devolution in the United Kingdom](#). *Politics and Governance*, 5(2), 1-3.
- Keechang, Kim. (2016). A Long Road to Brexit: How Britain came to leave the EU. *Journal of East Asia and International Law*, 9(2), 551-561.
- Khushal Murkens, Jo Eric. (2017). Mixed Messages in Bottles: the European Union, Devolution, and the Future of the Constitution. *The Modern Law Review*, 80(4), 685-696.
- Kochenov, Dimitry. (2016). [EU Citizenship and Withdrawals from the Union: How Inevitable is the Radical Downgrading of Rights?](#) *LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series*, 111.
- Koutrakos, Panos. (2019). The European Court of Justice and the politics of Brexit—the Wightman Judgment. *European Law Review*, 1.
- Koutrakos, Panos. (2019). On Transparency—but do not mention Brexit! *European Law Review*, 5, 587-588.
- La Torre, Massimo. (2016). El Brexit y la miseria del constitucionalismo global. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 64 (novembre), 4-11.
- Lafuente Sánchez, Raúl. (2016). *Breve introducción a la Unión Europea: el nuevo modelo de relaciones en la era post-Brexit*. Editorial Club Universitario.
- Lassus Saint-Geniès, Géraud de. (2018). À propos de certaines implications juridiques du Brexit dans le domaine de la lutte contre les changements climatiques. *Revue Québécoise de Droit International*, 2(1), 147-163.
- López Escudero, Manuel. (2016). El incierto significado del Brexit. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 64(novembre), 12-17.
- Lord, Christopher. (2017). The legitimacy of exits from the European Union. *Journal of European Integration*, 39(5).
- Mangas Martín, Araceli. (2018). [Cuestiones jurídicas del Brexit: notificación, plazos, formación de la voluntad, orientaciones y revocación](#). *Anuario Español de Derecho Internacional*, 34, 813-831.

- Marchegiani, Giannangelo. (2017). Les conséquences du Brexit sur la Banque européenne d'investissement. *Revue des Affaires Europeennes*, 2, 263-291.
- McHarg, Allen. (2019). Navigating without maps: Constitutional silence and the management of the Brexit crisis. *International Journal of Constitutional Law*, 16(3), 952-968.
- Maican, Ovidiu-Horia. (2016). Legal aspects of Brexit. *Juridical Tribune*, 6(2), 252-258.
- Maldonado Ramos, Ignacio. (2019). Brexit. Why? Where to? *El Notario del Siglo XXI: Revista del Colegio Notarial de Madrid*, 87, 160-164.
- Markakis, Menelaos. (2017). Legal Issues Arising from the Brexit Referendum: A UK and EU Constitutional Analysis. *International Journal of Legal Information*, 45(1), 14-23.
- Marrero González, Guayasén. (2016). Consequences for Citizenship of the Union and Residence Rights. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 23(5), 796-811.
- Martín Delgado, Isaac. (2016). "Brexit means Brexit"... o no. Especulaciones, conjeturas y algunas consideraciones jurídicas a propósito de la decisión del Reino Unido de retirarse de la Unión Europea en el contexto del artículo 50 TUE. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 64(novembre), 22-31.
- Martín Martínez, Magdalena M., i Martín y Pérez de Nanclares, José (coord.). (2017). *El Brexit y Gibraltar: un reto con oportunidades conjuntas*. Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, Escuela Diplomática.
- Martín-Pozuelo López, Ángela. (2019). Retos actuales de la coordinación europea en materia de Seguridad Social: la (eterna) propuesta de reforma y el "brexit". *Estudios Financieros. Revista de Trabajo y Seguridad Social: Comentarios, Casos Prácticos: Recursos Humanos*, 439, 141-170.
- Mars, Sylvia de, Murray, C. R. G., O'Donoghue, Aoife, i Warwick, Ben T. C. (2016). Brexit, Northern Ireland and Ireland. *Policy Paper*, (2).
- Marti, Gaëlle. (2018). L'arrêt Wightman du 10 décembre 2018: la réversibilité du retrait au service de l'irréversibilité de l'intégration? *R.A.E.-L.E.A.*, 4, 729-737.
- McCann, Gerard, i Hainsworth, Paul. (2016). Brexit and Northern Ireland: the 2016 referendum on the United Kingdom's membership of the European Union. *Irish Political Studies*, 32(2), 327-342.
- Middelaar, Lluk Van. (2018). Brexit as the European Union's "Machiavellian moment". *Common Market Law Review*, 55(2/3), 3-28.
- Mindus, Patricia. (2017). *European Citizenship after Brexit. Freedom of Movement and Rights of Residence*. Palgrave Studies in European Union Politics.
- Moloney, Niamh. (2018). Brexit and financial services: (Yet) another re-ordering of institutional governance for the EU financial system? *Common Market Law Review*, 55(2/3), 175-201.
- Muñoz Machado, Santiago. (2016). Perpetuidad: el principio ausente del programa de unificación europea. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 64(novembre), 56-69.
- Musolf, Andreas. (2017). Truths, lies and figurative scenarios: Metaphors at the heart of Brexit. *Journal of Language & Politics*, 16(5), 641-657.
- Nicolaidis, Phedon. (2017). "The day after": Exit-induced legal lacuna, Maastricht. *Journal of European and Comparative Law*, 24(2), 158-174.
- Oliver, Tim. (2016). European and international views of Brexit. *Journal of European Public Policy*, 23(9), 1321-1328.

- Olmos Giupponi, Belen. (2018). The EU trade and investment policy (EUTIP) on the brink of Brexit. Dins Hannes Hofmeister (ed.), *The End of the Ever Closer Union* (pàg. 55-94). Nomos/Hart.
- Opritescu, Marin, i Perpelea, Mircea. (2016). Europe after BREXIT: Shades and Penumbra. *Finance – Challenges of the Future*, XVI(18), 21-23.
- Pacheco Emmanuelli, Carlos Alberto, Zúñiga Vallarino, Miguel, i de la Plata Caballero, Nicolás. (2019). Brexit, fútbol y sus consecuencias jurídico-deportivas en Reino Unido. *Revista Aranzadi de Derecho de Deporte y Entretenimiento*, 64 (juliol-setembre).
- Parashu, Dimitrios. (2016). A “summer nightmare”? Some thoughts regarding the UK referèndum of June 23rd, 2016, and the background of certain elements of art. 50 TEU or: Shakespeare’s Story of Oberon and Titania “reloaded”. *European Review of Public Law*, 28(4), 1339-1351.
- Pastor Ridruejo, José Antonio, i Pastor Palomar, Antonio. (2018). La Unión Europea y los distintos tipos de acuerdos internacionales de España. Una referencia al Brexit. *Anuario Español de Derecho Internacional*, 43, 853-879.
- Patberg, Markus. (2018). After the Brexit vote: what’s left of “split” popular sovereignty? *Journal of European Integration*, 40(7), 923-937.
- Peel, Tim. (2017). Better the Devil You Know? UK Alternatives to EU Membership. *Minnesota Journal of International Law*, 26(2), 611-634.
- Peers, Steve. (2017). *Brexit. Legal Framework for Withdrawal from the EU or Renegotiation of the EU Membership*. Hart Publishing.
- Peers, Steve. (2019). *Brexit. What Happens Next*. Hart Publishing.
- Perles-Ribes, José Francisco, Ramón-Rodríguez, Ana Belén, i Ortuño Padilla, Armando. (2019). Brexit Announcement: Immediate Impact on British Tourism in Spain. *Cornell Hospitality Quarterly*, 60(2), 97-103.
- Perry, Bill. (2016). Independence Day. *Defense Counsel Journal* (octubre), 510-519.
- Petit, Yves. (2018). L’urgence d’un “deal” entre l’Union européenne et le Royaume Uni. *Civitas Europa: Revue Juridique sur l’Évolution de la Nation et de l’État en Europe*, 41, 187-200.
- Pettifor, Ann. (2017). Brexit and its Consequences. *Globalizations*, 14(1), 127-132.
- Piernas López, Jorge. (2018). El artículo 50 TUE: de su introducción a su aplicación. Ten cuidado con lo que deseas... *Anuario Español de Derecho Internacional*, 34, 833-852.
- Piernas López, Jorge. (2019). Derechos de los ciudadanos de la Unión Europea y del Reino Unido después del Brexit. *Anuario Español de Derecho Internacional*, 35, 261-295.
- Polak, Polly Ruth. (2017). En la cuerda floja: la libre circulación de personas antes, durante y después del Brexit. *Tribuna de Actualidad*, 5 (juny), 47-53.
- Poole, Thomas. (2017). Devotion to Legalism: On the Brexit Case. *The Modern Law Review*, 80(4), 696-710.
- Powdthavee, Nattavudh, Plagnol, Anke C., Frijters, Paul, i Clark, Andrew E. (2019). Who Got the Brexit Blues? The Effect of Brexit on Subjective Wellbeing in the UK. *Economica*, 86(343), 471-494.
- Ridgway, Maranda. (2019). Brexit: human resourcing implications. *Employee Relations: The International Journal*, 41(5), 1033-1045.
- Ripol Carulla, Santiago. (2018). Los derechos de los ciudadanos en el proyecto de acuerdo de retirada del Reino Unido de la Unión Europea. *Revista Jurídica de Catalunya*, 2, 57-82.

- Rodden, John. (2019). Brexit and Westminster's "Ulterior Motives". *Society*, 56(4), 322-326.
- Ryan, Bernard. (2017). The Ian Paisley question: Irish citizenship and Northern Ireland. *Dublin University Law Journal*, 25, 145-176.
- Sanadjian, Manuchehr. (2017). Identification, the exercise of democracy and the fear of the Other – the June EU referèndum in the UK. *Social Identities*, 110-124.
- Santamaría Dacal, Ana Isabel. (2017). Le statut de Gibraltar dans l'Union européenne au seuil du Brexit. CJUE, 13 juin 2017, The Gibraltar Betting and Gaming Association Limited / Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs et Her Majesty's Treasury, aff. C-591/15, ECLI:EU:C:2017:449. *Revue des Affaires Européennes*, 2, 395-401.
- Sari, Aurel. (2017). Reversing a Withdrawal Notification under Article 50 TEU: Can a Member State Change Its Mind? *European Law Review*, 42, 451-473.
- Sarmiento, Daniel. (2016). Y después del Brexit... ¿qué? *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 64 (novembre), 42-47.
- Seguró, Miquel, i Innerarity, Daniel. (2016). ¿Dónde vas, Europa? Herder editorial.
- Serrano Sanz, José María. (2016). La economía y el Brexit. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 64 (novembre), 18-21.
- Shaw, Jo. (2017). The quintessentially democratic art? Democracy, political community and citizenship in and after the UK's EU referèndum of June 2016. *Journal of European Integration*, 39(5), 559-574.
- Shaw, Duncan, Smith, Chris M., i Scully, Judy. (2019). From Brexit to Article 50: Applying Critical Realism to the design and analysis of a longitudinal causal mapping study. *European Journal of Operational Research*, 276(2), 723-735.
- Sonnentag, Michael. (2019). The UK after Brexit. Legal and Policy Challenges. *Zeitschrift für Privatrecht*, 1, 241-242.
- Soriano Arnanz, Alba. (2016). Brexit: alternativas e intereses en el proceso de negociación. *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, 64(novembre), 48-55.
- Spaventa, Eleanor. (2019). Mice or Horses? British Citizens in the EU 27 after Brexit as "Former EU Citizens". *European Law Review*, 55, 589-604.
- Steinberg, Joseph B. (2019). Brexit and the macroeconomic impact of trade policy uncertainty. *Journal of International Economics*, 117, 175-195.
- Tenorio Maciá, José Carlos. (2018). Acuerdo Reino Unido-Unión Europea: el último intento por evitar el Brexit. *Revista de Estudios Europeos*, 71(gener-juny), 439-454.
- Valle Gálvez, Alejandro del. (2016-2017). Brexit Negotiations and Gibraltar: Time for a "Modus Vivendi"? *Cuadernos de Gibraltar*, 2, 19-28.
- Valle Gálvez, Alejandro del. (2016-2017). Gibraltar, the Brexit, the Symbolic Sovereignty, and the Dispute. A Principality in the Straits? *Cuadernos de Gibraltar*, 2, 67-96.
- Weale, Albert. (2017). The Democratic Duty to Oppose Brexit. *The Political Quarterly*, 88(2), abril-juny, 170-181.
- Welfens, Paul J. J. (2017). *An Accidental Brexit: new EU and transatlantic economic perspectives*. Palgrave Macmillan.
- Welfens, Paul J. J. (2019). Lack of international risk management in BREXIT? *International Economics & Economic Policy*, 16(1), 103-160.

Wessel, Ramses A. (2018). Consequences of Brexit for international agreements concluded by the EU and its Member States. *Common Market Law Review*, 55(2/3), 101-131.

Whyman, Philip B., i Petrescu, Alina I. (2017). *The Economics of Brexit: A cost-benefit analysis of the UK's economic relationship with the EU*. Palgrave Macmillan.

Witte, Bruno de. (2018). An undivided Union? Differentiated integration in post-Brexit times'. *Common Market Law Review*, 55(2/3), 227-249.

Wolff, Guntram B. (2019). Brexit sin acuerdo. ¿Está preparada la UE? *Estudios de Política Exterior*, 188(març-abril).

2.2 Working papers, discussion papers, think tanks

Alford, Roger. (17 de desembre de 2016). Brexit and Foreign Investors' Legitimate Expectations [apunt de blog]. *Kluwer Arbitration Blog*.

Arnold, Richard, Bently, Lionel A. F., Derclaye, Estelle, i Dinwoodie, Graeme B. (2017). [The Legal Consequences of Brexit Through the Lens of IP Law](#). *University of Cambridge Faculty of Law Research Paper*, 21.

[Article 50: Shades of grey, or black and white?](#) (22 de març de 2017) *The Migration Observatory at the University of Oxford*.

Berry, Adrian. (29 d'abril de 2016). Sovereignty and legitimacy: the UK and the EU. *ILPA EU Referendum Position Papers*, 1.

[Brexit and Beyond. How the United Kingdom might leave the European Union](#). (2016). *Changing Europe for Political Studies Association of the UK* (novembre).

Bruton, John. (2017). [Reflections on Brexit and its Implications for Ireland](#). *CEPS Policy Brief*, 16(maig).

Burke, Edward. (2017). [Ulster's fight, Ulster's rights? Brexit, Northern Ireland and the threat to British-Irish relations](#). *Centre for European Reform* (juliol).

CEPS. (2017). [An Assessment of the Economic Impact of Brexit on the EU27](#). *Policy Department A: Economic and Scientific Policy*, PE 595.374.

Chislett, William. (29 de març de 2017). [Why Spain would like a "soft" Brexit for the UK](#). *Real Instituto Elcano, ARI*, 27.

Chomicz, Ewa. (7 de març de 2017). [EU budget post-Brexit. Confronting reality, exploring viable solutions](#). *EPC Discussion Paper*.

Cîrlig, Carmen-Cristina, i Puccio, Laura. (2018). [The future partnership between the European Union and the United Kingdom. Negotiating a framework for relations after Brexit](#). *European Parliamentary Research Service* (EPRS).

Closa, Carlos. (2016). [Interpreting Article 50: exit and voice and... what about loyalty?](#) *EUI Working Papers, RSCAS*, 71.

Craig, Sarah, i Fletcher, Maria. (10 de juny de 2016). [The implications for Scotland of a vote in the EU referendum for the UK to leave the EU](#) [apunt de blog]. *University of Glasgow School of Law Blog*.

Dehousse, Franklin. (29 de maig de 2017). [The European Union is exaggerating in its demands for Brexit, especially about the European Court of Justice's future role](#). *EGMONT Royal Institute for International Relations*.

Daianu, Danil. (7 de juliol de 2016). [One crisis after another: How the EU can deal with Brexit](#). *European Council on Foreign Relations, Britain in Europe series*.

- Djankov, Simeon. (2017). [The City of London after Brexit](#). *Peterson Institute for International Economics (PIIE), Policy Brief*, 9(febrer).
- Doherty, Brian, Temple Lang, John, McCrudden, Christopher, McGowan, Lee, Phinnemore, David, i Schiek, Dagmar. (7 d'abril de 2017). [Northern Ireland and Brexit: the European Economic Area option](#). *EPC Discussion Paper*.
- Duff, Andrew. (27 de març de 2017). [Brexit: how to manage the talks and the transition](#). *Discussion Paper, European Policy Centre*.
- Duff, Andrew. (15 de juny de 2017). [What now? Options for Brexit – And a cry for help](#). *Discussion Paper, European Policy Centre*.
- Duff, Andrew. (6 de juliol de 2017). [Brexit: No ordinary third country](#). *Discussion Paper, European Policy Centre*.
- ECAS. (2016). [5 Takeaways on Brexit: Outlining Possible Scenarios for a New UK-EU Relationship and their Impact on Citizens](#).
- Eeckhout, Piet, i Frantziou, Eleni. (2016). [Brexit and article 50 TEU: A Constitutionalist Reading](#). *Working Paper Series, UCL European Institute* (desembre).
- Eguidazu, Fernando. (6 de març de 2019). [El Brexit, Gibraltar y España](#). *Real Instituto Elcano, ARI*, 29.
- Emerson, Michael. (24 de desembre de 2016). [Scotland knows what it wants with the EU, while London seems still not to know](#). *CEPS*.
- Emerson, Michael. (2017). [After the UK's Brexit White Paper – What's the next move towards a CFTA?](#) *CEPS Policy Insights*, 7 (febrer).
- Emerson, Michael. (12 de juny de 2017). [What's next after Theresa May's spectacular own goal?](#) *CEPS Commentary*.
- Emerson, Michael. (18 de juliol de 2017). [For a "Scrap-it" Brexit – 22 reasons why... and counting](#). *CEPS Commentary*.
- Garner, Oliver. (2016). After Brexit: Protecting European citizens and citizenship from fragmentation. *EU Working Papers Law*, 22.
- Garner, Oliver. (14 de novembre de 2016). [Referring Brexit to the Court of Justice of the European Union: Why Revoking an Article 50 Notice Should be Left to the United Kingdom](#) [apunt de blog]. *European Law Blog*.
- Garner, Oliver. (19 de febrer de 2018). [Does Member State withdrawal from the European Union extinguish EU citizenship? C/13/640244/KG ZA 17-1327 of the Rechtbank Amsterdam](#) ("The Amsterdam case") [apunt de blog]. *European Law Blog*.
- Gostynska-Jakubowska, Agata. (2017). [Brexit maze. The role of the EU institutions in the negotiations](#). *Centre for European Reform* (juliol).
- Gostynska-Jakubowska, Agata. (6 de febrer de 2019). [Can the UK extend the Brexit deadline?](#) [apunt de blog]. *Centre for European Reform Insight*.
- Grant, Charles. (27 de juny de 2017). [Britain prepares for a softer Brexit](#). *Centre for European Reform Insight*.
- Grant, Charles. (2017). [The Brexit Negotiations: An Assessment of the Legal, Political and Institutional Situation in the UK](#). *Policy Department, Citizens' Rights and Constitutional Affaires*, PE 583.130.

- Grogan, Joelle. (2017). [Legislation that is, and is not: the deeply problematic Repeal Bill](#) [apunt de blog]. *Blogs LSE*.
- Gros, Daniel. (22 de setembre de 2016). [The Economics of Brexit: It's not about the Internal Market](#). *CEPS Commentary*.
- Gros, Daniel. (14 de febrer de 2017). [After Brexit: It's a brave new world](#). *CEPS Commentary*.
- Gros, Daniel. (9 de març de 2018). [A Brexit Gentlemen's Agreement](#). *CEPS Commentary*.
- Guild, Elspeth. (3 de novembre de 2016). [After a hard Brexit – British citizens and residence in the EU](#). *ILPA Brexit Advocay Series*.
- Guild, Elspeth. (22 de maig de 2017). [Brexit and the Challenge of Citizenship: British passports for EU citizens living in the UK?](#) *CEPS Commentary*.
- Hayward, Katy. (10 de juliol de 2017). [A hard Irish border is quite possible, a frictionless one is an oxymoron](#) [apunt de blog]. *Blogs LSE*.
- Hayward, Katy, Campbell, Maurice, i Murphy, Rob. (11 de juliol de 2017). [The Irish Border as a Customs Frontier after Brexit](#). *CEPS Commentary*.
- [Here today, gone tomorrow? The status of EU citizens already living in the UK](#). (8 de març de 2016). *Commentary, The Migration Observatory at the University of Oxford*.
- Hix, Simon. (6 d'abril de 2017). [What would a pro-European hard Brexit look like?](#) [apunt de blog]. *Blogs LSE*.
- Hogarth, Raphael. (2017). [Brexit and the European Court of Justice](#). *Institute for Government* (juny).
- Holmes, Peter. (11 de juliol de 2017). [Staying in the Customs Union: Neither Soft Nor Simple](#) [apunt de blog]. *Scottish Centre on European Relations*.
- Hughes, Kirsty. (2017). [Scotland's Brexit Choices](#). *Scottish Centre on European Relations, Policy Paper, 1* (abril).
- Hughes, Kirsty. (2017). [Scotland: What Strategy as Brexit Talks Get Under Way?](#) *Scottish Centre on European Relations, Policy Paper, 2* (maig).
- Hughes, Kirsty, i Lock, Tobias. (2017). [The Brexit Timetable. Key Questions and Challenges for the UK and Scotland](#). *Scottish Centre on European Relations, Policy Paper, 3*(juny).
- Keating, Michael. (2017). [The Impact of the United Kingdom's withdrawal from the European Union on Scotland, Wales and Gibraltar](#). *Policy Department, Citizens' Rights and Constitutional Affairs*, PE 583.118.
- Klaassen, Mark. (7 de febrer de 2019). [The status of UK citizens in the EU after Brexit](#) [apunt de blog]. *Leiden Law Blog*.
- Kostakopoulou, Dora. (19 de desembre de 2018). [Part IV Mini-Symposium on EU Citizenship in the Shadow of Brexit: \(EU Withdrawal\) Texts, Pretext and Epignosis in the United Kingdom](#) [apunt de blog]. *European Law Blog*.
- Lannoo, Karel. (2016). [EU Financial Market Access after Brexit](#). *CEPS Policy Brief* (setembre).
- Llaudes, Salvador, Molina, Ignacio, Otero Iglesias, Miguel, i Steinberg, Federico. (2018). [España ante el Brexit](#). *Elcano Policy Paper, 1*.
- Mars, Sylvia de, Murray, Colin R. G., O'Donoghue, Aoife, Warwick, Aben T. C. (2016). [Brexit, Northern Ireland and Ireland](#). *A 'Constitutional Conundrums' Policy Paper* (juny).

-
- Mars, Sylvia de, Murray, Colin R. G., O'Donoghue, Aoife, i Warwick, Aben T. C. (2017). [The Common Travel Area: Prospects After Brexit](#). *Working Paper, Durham University* (febrer).
- Mc Namara, Frank. (10 de març de 2017). [Ulster says "Remain" Brexit and the Northern Irish election result](#). *EPC Commentary*.
- Mogens, Peter Carl. (2017). [How to \(Br\)exit: A guide for decision-makers. The keys to an agreement between the EU and the UK](#). *Friends of Europe, Policy Briefing* (març).
- Núñez Ferrer, Jorge, i Rinaldi, David (7 de setembre de 2016). [The Impact of Brexit on the EU Budget: A non-catastrophic event](#). *CEPS Policy Brief*.
- Ó'Ceallaigh, Dáithí, i Gilmore, Andrew (ed.). (2017). [Brexit: A Status Report](#). *The Institute of International and European Affairs*, 2a edició (maig).
- Ortega Carcelén, Martín. (12 d'abril de 2017). [La propuesta de cosoberanía para Gibraltar: beneficios para todos](#). *Real Instituto Elcano, ARI*, 33.
- Owen, Joe. (2017). [Implementing Brexit: Immigration](#). *Institute for Government, IFG Analysis* (maig).
- Papageorgiou, Ioannis. (2017). [The impact and consequences of Brexit on acquired rights of EU citizens living in the UK and British citizens living in the EU-27](#). Policy Department, Citizens' Rights and Constitutional Affairs, PE 583.135.
- Papageorgiou, Ioannis. (2018). [The \(ir-\)revocability of the withdrawal notification under Article 50 TEU](#). Policy Department, Citizens' Rights and Constitutional Affairs, PE 596.820.
- Peers, Steve. (2014). [Article 50 TEU: The uses and abuses of the process of withdrawing from EU](#). *EU Law Analysis*.
- Peers, Steve. (2017). [The White Paper on the Great Repeal Bill: Invasions of the Parliamentary Control Snatchers](#). *Statewatch*.
- Pisani-Ferry, Jean, Röttgen, Norbert, Sapir, André, Tucker, Paul, i Wolff, Guntram B. (2016). [Europe after Brexit: A proposal for a continental partnership](#). *Mossavar-Rahmani Center for Business & Government Associate Working Paper*, 64.
- [Red, Yellow and Blue Brexit: The Manifestos Uncovered](#). (2017). The UK in a Changing Europe.
- [Report of the Inquiry into securing the status of EEA+ nationals in the UK](#). (2016). British Future (desembre).
- Shaw, Jo. (2016). Where does the UK Belong? *Edinburgh School of Law Research Paper*, 4.
- Sumption, Madeleine, i Kone, Zovanga. (2018). [Unsettled Status? Which EU Citizens are at Risk of Failing to Secure their Rights after Brexit?](#) *The Migration Observatory at the University of Oxford*.
- Tonge, Jonathan. (2017). [The Impact and Consequences of Brexit for Northern Ireland](#). Policy Department, Citizens' Rights and Constitutional Affairs, PE 583.116.
- Valle Gálvez, Alejandro del. (17 d'abril de 2017). [Gibraltar and the "Brexit" – New Scenarios within a Historic Dispute. A Proposal \[apunt de blog\]](#). *VerfBlog*.
- Vimont, Pierre. (15 de juny de 2017). [Bringing Brexit Back to Reality](#) [apunt de blog]. *Carnegie Europe*.
- White, Hannah, i Rutter, Jill. (2017). [Legislating Brexit. The Great Repeal Bill and the wider legislative challenge](#). *Institute for Government*.
- Witney, Nick. (21 d'octubre de 2019). [A hard Brexit looms](#). *European Council on Foreign Relations*.

Witte, Floris de, Bauböck, Rainer, Shaw, Jo. (2016). Freedom of movement under attack: Is it worth defending as the core of EU citizenship? *EUI Working Papers*, RSCAS, 69.

Zuleeg, Fabian. (7 de març de 2017). [What kind of divorce: a clean, hard Brexit or a messy, confrontational Brexit?](#) *European Policy Centre*.

Zuleeg, Fabian. (29 de març de 2017). [No deal is the worst deal yet Brexit is still in the cards](#). *European Policy Centre*.

Zuleeg, Fabian. (9 de juny de 2017). [Uncertainty in the UK](#). *European Policy Centre*.

2.3 Miscel·lània de recursos a la xarxa i articles de divulgació

Es posa la referència i l'enllaç a diferents *think tanks* (a l'apartat 2.2 s'hi han referenciat articles concrets) i altres organismes que han fet publicacions en relació amb el Brexit i que són de lliure accés a la seva pàgina web. És materialment impossible i no té sentit fer un buidatge exhaustiu del contingut d'aquestes pàgines.

[British Future](#): *think tank* on es poden fer cerques de publicacions relatives al Brexit.

[CEPS](#): *think tank* on es poden fer cerques de publicacions relatives al Brexit.

[DCU Brexit Institute](#) (Dublin City University).

[EPC](#) (European Policy Centre): *think tank* on es poden fer cerques de publicacions relatives al Brexit.

[EuroCitizens](#): blog que fa anàlisi en defensa dels drets dels ciutadans europeus, dels britànics a Espanya i dels espanyols al Regne Unit.

[European Citizen Action Service](#) (ECAS): ONG amb seu a Brussel·les on es pot fer cerca en publicacions en relació amb els ciutadans i els efectes del Brexit.

[European Council on Foreign Relations](#) (ECFR): *think tank* internacional on es poden fer cerques relacionades amb el Brexit.

[Immigration Law Practitioners' Association](#) (ILPA): té un apartat específic dedicat al [Brexit](#) amb [publicacions](#) (*briefings* i *advocacy series*) i [informació breu](#) (*sheets*) relatives al sistema d'immigració i a la situació dels ciutadans europeus i britànics.

[Real Instituto Elcano](#): informes, estudis, comentaris.

[Scottish Centre on European Relations \(SCER\)](#): *think tank* independent amb seu a Edimburg on es pot fer cerca en publicacions en relació amb el Brexit.

[The Migration Observatory at the University of Oxford](#): publicacions relatives a aspectes relacionats amb les persones.

Aranda, Quim. (20 d'octubre de 2019). [Boris Johnson envia dues cartes a la UE, una demanant la pròrroga i una altra dient que no la vol. El Parlament força el 'premier' a sol·licitar una extensió després de vetar-li l'acord del Brexit](#). *Ara*.

Blitz, James. (3 de març de 2017). [Why Britain will be tested over Gibraltar](#). *Financial Times*.

Cooper, Charlie. (29 de març de 2017). [What the EU27 wants from Brexit](#). *Político*.

Fresneda, Carlos. (2 de març de 2017). [Gerry Adams: "Sacar a Irlanda del Norte de la UE es una acción hostil"](#). *El Mundo*.

Gray, Andrew. (28 de març de 2017). [Article 50 author Lord Kerr: I didn't have UK in mind. The EU's divorce clause was designed amid concerns about a "dictatorial regime"](#). *Político*.

Herszenhorn, David M., i Momtaz, Rym. (21 d'octubre de 2019). [UK MPs force Boris Johnson to seek a Brexit extension. Boris Johnson pledges to push on with Brexit and says a delay would be bad for the country.](#) *Político*.

[How is Boris Johnson's Brexit deal different from Theresa May's? New deal swaps backstop for a four-year alignment between Northern Ireland and EU.](#) (17 d'octubre de 2019). *The Guardian*.

Khetani-Shah, Sanya. (19 d'octubre de 2019). [The Brexit deal explained. What are the key changes and what do they mean?](#) *Político*.

McClean, Paul. (31 de maig de 2017). [After brexit: the UK will need to renegotiate at least 759 treaties.](#) *Financial Times*.

Piris, Jean-Claude. (1 de setembre de 2016). [Article 50 is not for ever and he UK could change its mind.](#) *Financial Times*.

Torres, Diego. (16 de maig de 2017). [Spain sets sights on post-Brexit citizens deal.](#) *Político*.

Trinidad, Jamie. (25 de juliol de 2018). [Gibraltar, Brexit and the impossibility of 'leaving Europe'.](#) *In the Long Run*.

Valle Gálvez, Alejandro del, i Molina, Ignacio. (28 de març de 2018). Gibraltar, ciudad de las dos coronas. *El País*.

2.4 Informes, resolucions i documents de treball de diverses institucions

Es posa la referència i l'enllaç a diferents organismes que han fet publicacions en relació amb el Brexit i que són de lliure accés a la seva pàgina web. És materialment impossible i no té sentit fer un buidatge exhaustiu del contingut d'aquestes pàgines.

Espanya. [Compareixença de Michael Barnier.](#) *Diario de Sesiones de las Cortes Generales, Comisiones mixtas, 2017(35)*, 10 de maig.

Espanya. [Compareixences diverses.](#) *Diario de Sesiones de las Cortes Generales, Comisiones mixtas, 2017(38)*, 17 de maig.

Espanya. [Reial decret llei 5/2019, d'1 de març,](#) pel qual s'adopten mesures de contingència davant la retirada del Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord de la Unió Europea sense que s'hagi arribat a l'acord que preveu l'article 50 del Tractat de la Unió Europea, BOE, 53, 2 de març.

Regne Unit. [Secretary of State for the Home Department](#) (documents i informació preparada pel Govern).

Regne Unit. House of Commons. [Exiting the European Union Committee](#) (consultes, evidències i publicacions).

Regne Unit. House of Lords. [EU Select Committee](#) (analitza propostes, realitza consultes i prepara informes; supervisa els subcomitès que analitzen en detall les propostes de la UE d'acord amb el seu àmbit competencial; igualment, analitza l'impacte de la sortida del Regne Unit o les possibles futures relacions).

Regne Unit. House of Lords. [EU Financial Affairs Sub-Committee.](#)

Regne Unit. House of Lords. [EU Internal Market Sub-Committee.](#)

Regne Unit. House of Lords. [EU External Affairs Sub-Committee.](#)

Regne Unit. House of Lords. [EU Energy and Environment Sub-Committee.](#)

Regne Unit. House of Lords. [EU Justice Sub-Committee.](#)

Regne Unit. House of Lords. [EU Home Affairs Sub-Committee](#).

Regne Unit. HM Government. (2017). [The United Kingdom's exit from and new partnership with the European Union](#).

Regne Unit. The Scottish Government. (2016). [Scotland's place in Europe](#).

Regne Unit. The Scottish Parliament. (2017). [Brexit – What Scotland thinks: summary of evidence and emergint issues](#), 64, 1r informe (sessió 5).

Tenint en compte la naturalesa sense precedents de l'activació i l'aplicació de l'article 50 TUE, la Comissió Europea ha adoptat una posició transparent i ha creat una pàgina específica a la seva web on es poden trobar tots els documents relacionats.

Unió Europea. Comissió Europea. [Brexit negotiations](#). Principis i procediment de negociació de l'article 50 TUE (documents de negociació, guia de les negociacions, preparació per al Brexit).

Unió Europea. Comissió Europea. [Brexit preparedness](#) (comunicacions preparatòries, iniciatives legislatives i altres actes jurídics, altres activitats de preparació, drets dels ciutadans, informació nacional en els estats membres).

Unió Europea. [La Comisión Europea registra dos iniciativas ciudadanas europeas sobre los derechos de los ciudadanos de la Unión tras la retirada del Reino Unido y rechaza otra dirigida a impedir dicha retirada](#). IP/17/649.

Unió Europea. Iniciativa ciutadana. [EU Citizenship for Europeans: United in Diversity in Spite of jus soli and jus sanguinis](#). ECI(2017)000003, data de registre: 27/03/2017.

Unió Europea. Iniciativa ciutadana. [Retaining European Citizenship](#). ECI(2017)000005, data de registre: 02/05/2017.

Unió Europea. Iniciativa ciutadana. [Stop Brexit](#). Data de rebuig: 22/03/2017.

Unió Europea. [European Parliament Think Tank](#) (possibilita cerques en relació amb estudis i documents del PE respecte del Brexit).

Unió Europea. [European Parliamentary Research Service. Blog](#) (possibilita cerques en relació amb estudis i documents del PE respecte del Brexit).

[Acuerdo sobre la retirada del Reino Unido de Gran Bretaña e Irlanda del Norte de la Unión Europea y de la Comunidad Europea de la Energía Atómica](#). DOUE de 19 de febrer de 2019, C 66 I/01, 1-184.

[Declaración política en la que se expone el marco de las relaciones futuras entre la Unión Europea y el Reino Unido](#). DOUE de 19 de febrer de 2019, C 66 I/02, 185-198.

[Joint Statement supplementing the Political Declaration setting out the framework for the future relationship between the European Union and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland](#) (11 de març de 2019).

Unió Europea. [Conclusiones del Consejo Europeo de 17 de octubre de 2019](#). EUCO XT 20018/19.

2.5 Jurisprudència

Unió Europea. ECLI:EU:C:2007:515, [Conclusiones de l'Advocat General Sr. Paolo Mengozzi, de 13 de setembre de 2007, assumpte C244/06, Dynamic Medien Vertriebs GmbH contra Avides Media AG](#).

Unió Europea. ECLI:EU:C:2008:85, [Sentència del TJCE \(Sala 3a\), de 14 de febrer de 2008, assumpte C-244/06, Dynamick Medien Vetriebs contra Avides Media](#).

-
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:644, [Conclusions de l'Advocat General Maciej Szpunar, de 7 d'agost de 2018, assumpte C327/18 PPU, Minister for Justice and Equality contra RO.](#)
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:733, [Sentència del TJUE \(Sala Primera\), de 19 de setembre de 2018, assumpte C-327/18 PPU, Minister for Justice and Equality contra RO.](#)
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:978, [Conclusions de l'Advocat General Sr. Campos Sánchez-Bordona, de 4 de desembre de 2018, assumpte C621/18, Wightman.](#)
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:999, [Sentència del TJUE, de 10 de desembre de 2018, assumpte C621/18, Wightman.](#)
- Unió Europea (14 de novembre de 2019). [European Commission launches infringement proceedings against the UK following its failure to name a candidate for EU Commissioner](#) [nota de premsa].
- Regne Unit. [2019] UKSC 41. R v The Prime Minister. [Sentència del Tribunal Suprem](#), de 24 de setembre de 2019.

3 Estat de dret

3.1 Referències bibliogràfiques

- Adams, Maurice, Meuwese, Anne, i Ballin, Ernst Hirsch. (2017). *Constitutionalism and the Rule of Law. Bridging Idealism and Realism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bar Cendón, Antonio. (2014). La Unión Europea como unión de valores y derechos: teoría y realidad. *UNED. Teoría y Realidad Constitucional*, 33, 99-140.
- Blay-Grabarczyk, Katarzyna. (2019). Les mécanismes de suivi à l'épreuve de la pratique: l'exemple de la Pologne. *Revue Trimestrielle de Droit Européen*, 55(2), 321-335.
- Blázquez Peinado, María Dolores. (2019). La UE ante las vulneraciones del Estado de Derecho por parte del Estado polaco: panorámica general y estado actual de la cuestión. *Revista General de Derecho Europeo*, 48.
- Bogdandyarmin, Armin Von, i Ioannidis, Michael. (2014). La deficiencia sistémica en el estado de derecho. Qué es, qué se ha hecho y qué se puede hacer. *Revista de Estudios Políticos*, 165 (juliol-setembre), 19-64.
- Bogdandyarmin, Armin Von, i Sonnevend, Pál (ed.). (2016). *Constitutional Crisis in the European Constitutional Area. Theory, Law and Politics in Hungary and Romania*. Hart Publishing.
- Bogdandyarmin, Armin Von, Bogdanowicz, Piotr, Canor, Iris, Taborowski, Maciej, i Schmidt, Matthias. (2018). Guest Editorial: A potential constitutional moment for the European rule of law – The importance of red lines. *Common Market Law Review*, 55(4), 983-995.
- Bonelli, Matteo, i Claes, Monica. (2018). Judicial serendipity: how Portuguese judges came to the rescue of the Polish judiciary: ECJ 27 February 2018, Case C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses. *European Constitutional Law Review*, 14(3), 622-643.
- Carpano, Eric. (2019). La définition du standard européen de l'État de droit. *Revue Trimestrielle de Droit Européen*, 55(2), 255-272.
- Closa, Carlos, i Kochenov, Dimitry (ed.). (2018). *Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Editorial Comments. (2015). Safeguarding EU values in the Member States – Is something finally happening? *Common Market Law Review*, 52(3), 691-628.

- Escuder Mérida, Luis. (2016). Artículo 7 del TUE y su aplicación práctica: análisis histórico y jurídico. Bellaterra: *Quaderns de Recerca*, 37.
- Günter, Wilms. (2017). [Protecting fundamental values in the European Union through the rule of law. Articles 2 and 7 TEU from a legal, historical and comparative angle](#). *European University Institute*.
- Halmai, Gábor. (2017). The rise and fall of constitutionalism in Hungary. Dins Paul Blokker (ed.), *Constitutional Acceleration within the European Union and Beyond*. Londres: Routledge.
- Halmai, Gábor (2018). Illiberal Constitutionalism? The Hungarian Constitution in a European Perspective. Dins Stefan Kadelbach (ed.), *Verfassungskrisen in der Europäischen Union* (pàg. 84-103). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Hatje, Armin, i Tichý, Lubos. (2018). *Liability of member states for the violation of fundamental values of the European Union*. Baden-Baden: Nomos.
- Heinemann, Friedrich. (2018). [Going for the Wallet? Rule-of-Law Conditionality in the Next EU. Multiannual Financial Framework](#). *Intereconomics*, 53(6), 297-301.
- Ippolito, Francesca. (2019). Quel contrôle du respect de l'État de droit ? It takes two to tango. *Revue Trimestrielle de Droit Europeen*, 55(2), 273-291.
- Jakab, András, i Kochenov, Dimitry (ed.). (2017). *The Enforcement of EU Law and Values. Ensuring Member States' Compliance*. Oxford University Press.
- Jakab, András. (2019). [El fracaso en Hungría del fortalecimiento institucional constitucional: los elementos institucionales informales como precondiciones y como consecuencias de la eficacia formal de las normas jurídicas](#). *Teoría y Realidad Constitucional*, 43, 161-191.
- Jaqué, Jean Paul. (2018). État de droit et confiance mutuelle. *Revue Trimestrielle de Droit Europeen*, 54(2), 239-243.
- Krajewski, Michał. (2018). [Associação Sindical Dos Juízes Portugueses: The Court of Justice and Athena's Dilemma](#). *European Papers*, 3(1), 395-407.
- Krzywoń, Adam. (2018). [La crisis constitucional en Polonia \(2015-2017\): cómo cuestionar el sistema del equilibrio constitucional en dos años](#). *Teoría y Realidad Constitucional*, 41, 359-379.
- Küris, Egidijus. (2018). [On the rule of law and the quality of the law: reflections of the constitutional-turned-international judge](#). *Teoría y Realidad Constitucional*, 42, 131-159.
- Liñan Noguerras, Diego J., i Martín Rodríguez, Pablo J. (dir.). (2018). *Estado de derecho y Unión Europea*. Tecnos.
- López Aguilar, Juan Fernando. (2016). El caso de Polonia en la UE: Retrocesos democráticos y del Estado de Derecho y el Dilema de Copenhague. *Teoría y Realidad Constitucional*, 38, 101-142.
- Mak, Elaine, i Taekema, Sanne. (2016). [The European Union's Rule of Law Agenda: Identifying Its Core and Contextualizing Its Application](#). *Hague Journal Rule Law*, 8(1), 25-50.
- Martín y Pérez de Nanclares, José. (2019). [La Unión Europea como comunidad de valores: a vueltas con la crisis de la democracia y del Estado de Derecho](#). *Teoría y Realidad Constitucional*, 43, 121-159.
- May, Christopher, i Winchester, Adam. (2018). *Handbook on the Rule of Law*. Cheltenham-Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Nicolosi, Salvatore Fabio. (2015). [The contribution of the Court of Justice to the codification of the founding values of the European Union](#). *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, 51 (maig-agost).

- Pech, Laurent, i Platon, Sébastien. (2018). A Court of Justice Judicial Independence under threat: The Court of Justice to the rescue in the ASJP case. *Common Market Law Review*, 55(6), 1827-1854.
- Pech, Laurent, i Scheppele, Kim. (2017). Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the EU. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 19, 3-47.
- Pérez Bernárdez, Carmela. (2016). La Unión Europea frente a la erosión del Estado de Derecho: Las respuestas jurídico-políticas al caso polaco. *Revista General de Derecho Europeo*, 40, 48-95.
- Platon, Sébastien. (2019). Les fonctions du standard de l'État de droit en droit de l'Union européenne. *Revue Trimestrielle de Droit Européen*, 55(2), 305-320.
- Ripol Carulla, Santiago. (2018). [Unión Europea y fortalecimiento y defensa del estado de derecho](#). *Anuario Español de Derecho Internacional*, 34, 777-811.
- Sadowski, Wojciech. (2018). Protection of the rule of law in the European Union through investment treaty arbitrator: Is judicial monopolism the right response to illiberal tendencies in Europe? *Common Market Law Review*, 55(4), 1025-1060.
- Sadurski, Wojciech. (2019). Polish Constitutional Tribunal Under PiS: From an Activist Court, to a Paralysed Tribunal, to a Governmental Enabler. *Hague Journal on the Rule of Law*, 11(1), 63-84.
- Tinière, Romain. (2019). La délicate question de la détermination des sanctions pour violation de l'État de droit. *Revue Trimestrielle de Droit Européen*, 55(2), 293-304.
- Schmidt, Matthias, i Bogdanowicz, Piotr. (2018). The Infringement Procedure in the Rule of Law Crisis: How to Make Effective Use of Article 258 TFEU. *Common Market Law Review*, 55(4), 1061-1100.
- Szentgáli Tóth, Boldizsár. (2018). [¿Puede la mayoría cualificada socavar la democracia? El caso de Hungría](#). *Teoría y Realidad Constitucional*, 41, 419-431.
- Van Elsuwege, Peter. (2018). L'exigence d'indépendance du juge, paradigme de l'Union européenne comme union de droit. *Journal de Droit Européen*, 334-343.
- Wilms, Günter. (2017). [Protecting fundamental values in the European Union through the rule of law. Articles 2 and 7 TEU from a legal, historical and comparative angle](#). European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies.

3.2 Think tanks, blogs, recursos a les xarxes

- Bachmaier, Lorena. (2019). [Compliance with the Rule of Law in the EU and the Protection of the Union's Budget. Further Reflections on the Proposal for the Regulation of 18 May 2018](#). *The European Criminal Law Associations' Forum (EUCRIM)*, 2, 120-126.
- Bárd, Petra, Carrera, Sergio, Guild, Elspeth, i Kochenov, Dimitry. (21 d'abril de 2016). [An EU mechanism on Democracy, the Rule of Law and Fundamental Rights](#). *CEPS Research Paper*.
- Bárd, Petra. (2017). [The Open Society and Its Enemies: An attack against CEU, academic freedom and the rule of law](#). *CEPS Policy Insights*, 14 (abril).
- Buras, Piotr. (2 de febrer de 2017). [El dilema polaco de la Unión Europea](#). *Estudios de Política Exterior*.
- Butler, Israel. (2013). [How to monitor the rule of law, democracy and fundamental rights in the EU](#). *Open Society Policy Institute*.
- Carrera, Sergio, i Guild, Elspeth. (2015). [Implementing the Lisbon Treaty Improving the Functioning of the EU on Justice and Home Affairs](#). *Directorate General for Internal Policies. Policy Department: Citizens' Rights and Constitutional Affairs*, PE 519.225.

- Carrera, Sergio, i Bárd, Petra. (2018). [The European Parliament vote on Article 7 TEU against the Hungarian government. Too late, too little, too political?](#) *CEPS Policy Contribution* (setembre).
- Carrera, Sergio, i Mitsilegas, Valsamis. (11 d'abril de 2018). [Upholding the Rule of Law by Scrutinising Judicial Independence: The Irish Court's request for a preliminary ruling on the European Arrest Warrant.](#) *CEPS Policy Contribution*.
- Closa, Carlos. (21 de juliol de 2016). [La Unión Europea y la amenaza del Estado de Derecho en Polonia.](#) *Análisis del Real Instituto Elcano*, 60.
- Gostyńska-Jakubowska, Agata. (2 d'abril de 2016). [Why the Commission is treating Poland more harshly than Hungary in its rule of law review](#) [apunt de blog]. *Blogs LSE*.
- Gotev, Georgi. (13 de gener de 2016). [Tavares: Discussing rule of law in Poland separately from Hungary will lead 'nowhere'.](#) *EURACTIV*.
- Human Rights Watch. (2013). [Wrong Direction on Rights. Assessing the Impact of Hungary's New Constitution and Laws.](#)
- Kaczyński, Piotr Maciej. (2019). [Poland in Europe: disappointment or merely hiccup?](#) *Real Instituto Elcano, Working Paper*, 3 (gener).
- Lilkov, Dimitar. (2 d'octubre de 2018). [A step too far? The Commission's proposal to tie EU budget payments to compliance with the rule of law](#) [apunt de blog]. *London School of Economics: EUROPP Blog*.
- López Garrido, Diego, i López Castillo, Antonio. (2019). [The EU framework for enforcing the respect of the rule of law and the Union's fundamental principles and values.](#) *AFCO Committee, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs*, PE 608.856.
- Moriarty, Darragh, i O'Keeffe, Eóin. (2018). [Maintaining the Rule of Law in Poland: What next for the Article 7 proceedings?](#) *The Institute of International and European Affairs*.
- Natorski, Michal (2016). [La encrucijada polaca como advertencia para las democracias liberales.](#) *CIDOB Opinion*, 433 (setembre).
- Ortega, Andrés. (2 de febrer de 2016). [Los límites ante la involución iliberal de Polonia](#) [apunt de blog]. *Blog del Real Instituto Elcano*.
- Poptcheva, Eva-Maria. (2016). [Understanding the EU Rule of Law mechanisms.](#) *European Parliamentary Research Service*, PE573.922.
- Scheppele, Kim Lane. (24 d'octubre de 2016). [Can Poland be Sanctioned by the EU? Not Unless Hungary is Sanctioned Too](#) [apunt de blog]. *VerfBlog*.
- Šelih, Jasna, Bond, Ian, i Dolan, Carl. (2017). [Can EU funds promote the rule of law in Europe?](#) *Centre for European Reform* (novembre).
- ### 3.3 Documents d'institucions de caràcter comú
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2011). CDL-AD(2011)003rev, [Report on the rule of law](#), Sessió Plenària 86, 25-26 de març de 2011.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2016). CDL-AD(2016)007, [Rule of law checklist](#), Sessió Plenària 106, 11-12 de març de 2016.
- Consell d'Europa. Consell Consultiu de Judges Europeus. (2018). [Report on judicial independence and impartiality in the Council of Europe member States in 2017](#), de 7 de febrer, CCJE-BU(2017)11.
- Unió Europea. Comissió Europea. (2014). [COM \(2014\) 158 final](#). Comunicació de la Comisión al Parlamento Europeo y al Consejo. Un nuevo marco de la UE para reforzar el Estado de Derecho.

- Unió Europea. Comissió Europea. (2018). [COM \(2018\) 324 final](#). Propuesta de Reglamento del Parlamento Europeo y del Consejo sobre la protección del presupuesto de la Unión en caso de deficiencias generalizadas del Estado de Derecho en los Estados miembros.
- Unió Europea. Comissió Europea. (2019). [COM \(2019\) 163 final](#). Comunicación de la Comisión al Parlamento Europeo, al Consejo Europeo y al Consejo Reforzar en mayor medida el Estado de Derecho en la Unión. Situación y posibles próximas etapas.
- Unió Europea. Comissió Europea. (2019). [COM \(2019\) 343 final](#). Comunicación de la Comisión al Parlamento Europeo, al Consejo Europeo, al Consejo, al Comité Económico y Social Europeo y al Comité de las Regiones. Refuerzo del Estado de Derecho en la Unión. Propuesta de actuación.
- Unió Europea. Reunió informal de Ministres de Justícia i Afers Interns (18-19 de juliol de 2019). [Future of Justice: Strengthening the Rule of Law. Independence, quality and efficiency of national justice systems and the importance of a fair trial](#).
- Unió Europea. Consell de la Unió Europea (19 de novembre de 2019). [Presidency conclusions - Evaluation of the annual rule of law dialogue](#).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (8 de setembre de 2015). [Resolución del Parlamento Europeo sobre la situación de los derechos fundamentales en la Unión Europea \(2013-2014\)](#) (2014/2254(INI)), P8_TA(2015)0286.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (25 d'octubre de 2016). [Resolució sobre l'establiment d'un mecanisme de la Unió per la democràcia, l'estat de dret i els drets fonamentals](#), 2015/2254(INL).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (14 de novembre de 2018). [Resolució sobre la necessitat d'un mecanisme global per a la democràcia, l'estat de dret i els drets fonamentals](#), 2018/2886 (RSP), P8_TA-PROV(2018)0456.

3.4 Documents relatius a Hongria

3.4.1 Documents de caràcter general

- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (1995). [Opinion CDL-INF \(96\) 2 on the Regulatory concept of the Constitution of the Republic of Hungary](#), Sessió Plenària 25, 24-25 de novembre de 1995.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2011). CDL-AD(2011)001, [Opinion 614/2011 on three legal questions arising in the process of drafting the New Constitution of Hungary](#), Sessió Plenària 86, 25-26 de març de 2011.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2011). CDL-AD(2011)016, [Opinion 621/2011 on the new Constitution of Hungary](#), Sessió Plenària 87, 17-18 de juny de 2011.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2012). CDL-AD(2012)001, [Opinion 663/2012 on Act CLXII of 2011 on the Legal Status and Remuneration of Judges and Act CLXI of 2011 on the Organisation and Administration of Courts of Hungary](#), Sessió Plenària 90, 16-17 de març de 2012.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2012). CDL-AD(2012)004, [Opinion 664/2012 on Act CCVI of 2011 on the right to freedom of conscience and religion and the legal status of churches, denominations and religious communities of Hungary](#), Sessió Plenària 90, 16-17 de març de 2012.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2012). CDL-AD(2012)008, [Opinion 668/2012 on Act CLXIII of 2011 on the Prosecution Service and Act CLXIV of 2011 on the Status of the Prosecutor General, Prosecutors and other Prosecution Employees and the Prosecution Career of Hungary](#), Sessió Plenària 91, 15-16 de juny de 2012.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2012). CDL-AD(2012)009, [Opinion 65/2012 on Act CLI of 2011 on the Constitutional Court of Hungary](#), Sessió Plenària 91, 15-16 de juny de 2012.

- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2012). CDL-AD(2012)011, [Opinion 671/2012 on the Act on the Rights of Nationalities of Hungary](#), Sessió Plenària 91, 15-16 de juny de 2012.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia i OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). (2012). CDL-AD(2012)012, [Joint Opinion 662/2012 on the Act on the Elections of Members of Parliament of Hungary](#), Sessió 41 de l'OSCE i Plenària 91, 15-16 de juny de 2012.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2012). CDL-AD(2012)020, [Opinion 683/2012 on the Cardinal Acts on the Judiciary that were amended following the adoption of Opinion CDL-AD\(2012\)001 on Hungary](#), Sessió Plenària 92, 12-13 d'octubre de 2012.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2012). CDL-AD(2012)023, [Opinion 672/2012 on Act CXII of 2011 on informational Self-determination and Freedom of Information of Hungary](#), Sessió Plenària 92, 12-13 d'octubre de 2012.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2013). CDL-AD(2013)012, [Opinion 720/2013 on the Fourth Amendment to the Fundamental Law of Hungary](#), Sessió Plenària 95, 14-15 de juny de 2013.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2015). CDL-AD(2015)015, [Opinion 798/2015 on Media Legislation \(ACT CLXXXV on Media Services and on the Mass Media, Act CIV on the Freedom of the Press, and the Legislation on Taxation of Advertisement Revenues of Mass Media\) of Hungary](#), Sessió Plenària 103, 19-20 de juny de 2015.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2017). CDL-AD(2017)015, [Opinion 889/2017 on the Draft Law on the Transparency of Organisations receiving support from abroad](#), Sessió Plenària 111, 16-17 de juny de 2017.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2017). CDL-AD(2017)022, [Opinion 891/ 2017 on Article XXV of 4 April 2017 on the Amendment of Act CCIV of 2011 on National Tertiary Education](#), Sessió Plenària 112, 6-7 d'octubre de 2017.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia i OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). (2018). CDL-AD(2018)013, [Joint Opinion 919/2018 on the Provisions of the so-called "Stop Soros" draft Legislative Package which directly affect NGOs \(in particular Draft Article 353A of the Criminal Code on Facilitating Illegal Migration\)](#), Sessió Plenària 115, 22-23 de juny de 2018.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia i OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). (2018). CDL-AD(2018)035, [Joint Opinion 941/2018 on Section 253 on the special immigration tax of Act XLI of 20 July 2018 amending certain tax laws and other related laws and on the immigration tax](#), Sessió Plenària 117, 14-15 de desembre de 2018.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2019). CDL-AD(2019)004, [Opinion 943/2018 on the law on administrative courts and the law on the entry into force of the law on administrative courts and certain transitional rules](#), Sessió Plenària 118, 15-16 de març de 2019.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 8 de setembre de 2014](#), assumpte Magyar Keresztény, Mennonita, Egyház i altres contra Hongria, demandes 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 i 56581/12.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 16 d'octubre de 2015](#), assumpte Gzásó contra Hongria, demanda 48322/12.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 20 d'octubre de 2015](#), assumpte Balázs contra Hongria, demanda 15529/12.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 12 de gener de 2016](#), assumpte Szabó i Vissy contra Hongria, demanda 37138/14.

-
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH \(Gran Sala\) de 23 de juny de 2016](#), assumpte Baka contra Hongria, demanda 20261/12.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 19 de setembre de 2016](#), assumpte R. B. contra Hongria, demanda 64602/12.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 5 d'octubre de 2016](#), assumpte O. M. contra Hongria, demanda 9912/15.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 17 de gener de 2017](#), assumpte Király i Dómótór contra Hongria, demanda 10851/13.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 14 de març de 2017](#), assumpte Ilias i Ahmed contra Hongria, demanda 47287/15.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 5 de març de 2018](#), assumpte M. F. contra Hongria, demanda 45855/12.
- Consell d'Europa. [Sentència TEDH de 21 de novembre de 2019](#) (Gran Sala), assumpte Ilias i Ahmed contra Hongria, demanda 47287/15.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2011). [Resolució de 10 de març de 2011 sobre la situació a Hongria](#), 2011/2510(RSP).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2012). [Resolució de 16 de febrer de 2012 sobre la situació a Hongria](#), 2012/2511(RSP).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2013). [Draft Report on the situation of fundamental rights: standards and practices in Hungary \(pursuant to the European Parliament resolution of 16 February 2012\)](#). Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs Rapporteur: Rui Tavares (2012/2130(INI)).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2013). Resolució ([P7_TA\(2013\)0315](#)) del Parlamento Europeu, de 3 de juliol de 2013, sobre la situació de los derechos fundamentales: normas y prácticas en Hungría (tras la Resolución del Parlamento Europeo de 16 de febrero de 2012), (2012/2130(INI)).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2015). Resolució ([P8_TA\(2015\)0227](#)) del Parlamento Europeu, de 10 de juny de 2015, sobre la situació en Hungría (2015/2700(RSP)).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (10 de desembre de 2015). [Pregunta con solicitud de respuesta oral O-000140/2015](#). La situación en Hungría: seguimiento de la Resolución del Parlamento Europeo de 10 de junio de 2015.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2015). [Debat de 2 de desembre de resposta a la pregunta](#). La situación en Hungría: seguimiento de la Resolución del Parlamento Europeo de 10 de junio de 2015.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2016). Resolució ([P8_TA-PROV\(2015\)0461](#)) del Parlamento Europeu, de 16 de desembre de 2015, sobre la situació en Hungría (2015/2935(RSP). Seguimiento de la Resolución del Parlamento Europeo de 10 de junio de 2015.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2017). [Resolució sobre la situació d'Hongria](#), de 17 de maig de 2017, 2017/2656(RSP), P8_TA(2017)0216.
- Unió Europea. TJUE (2019). [Interposició de recurs Comissió Europea contra Hongria](#), de 17 d'octubre de 2019, assumpte C-761/19 (informació no disponible).
- Unió Europea. TJUE (2019). [Interposició de recurs Comissió Europea contra Hongria](#), de 8 de novembre de 2019, assumpte C-821/19 (informació no disponible).

3.4.2 Marc de l'Estat de Dret i article 7 TUE

- Unió Europea. Parlament Europeu. (2011). [Resolució del Parlament Europeu, de 5 de juliol de 2011, sobre la Constitució Húngara revisada](#), P7_TA(2011)0315, (2013/C 33 E/03).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2012). [Resolució del Parlament Europeu, de 16 de febrer de 2012, sobre los recientes acontecimientos políticos en Hungría \(2012/2511\(RSP\)\)](#), P7_TA(2012)0053.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2013). [Resolució del Parlament Europeu, de 10 de març de 2011, sobre la Ley de Medios de Comunicación húngara](#), P7_TA(2011)0094, (2012/C 199 E/17).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2013). [Resolució del Parlament Europeu, de 3 de juliol de 2013, sobre la situació de los derechos fundamentales: normas y prácticas en Hungría](#) (tras la Resolució del Parlament Europeu de 16 de febrer de 2012) (2012/2130(INI)), P7_TA(2013)0315, (2016/C 075/09).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2015). [Resolució del Parlament Europeu, de 10 de juny de 2015, sobre la situació en Hungría](#) (2015/2700(RSP)), P8_TA(2015)0227.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2015). [Pregunta de Claude Moraes, en nombre de la Comisión de Libertades Cíviles, Justicia y Asuntos de Interior, a la Comisión Europea, con solicitud de respuesta oral](#), 10 de novembre de 2015, O-000140/2015.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2015). [Resposta a la Pregunta O-000140/2015](#), Plenari de 2 de desembre de 2015.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2015). [Resolució del Parlament Europeu, de 16 de desembre de 2015, sobre la situació en Hungría](#) (2015/2935(RSP)), P8_TA(2015)0461.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2018). [Informe de 04/07 sobre una propuesta en la que solicita al Consejo que, de conformidad con el artículo 7, apartado 1, del Tratado de la Unión Europea, constatare la existencia de un riesgo claro de violación grave por parte de Hungría de los valores en los que se fundamenta la Unión](#), (2017/2131(INL)), A8-0250/2018, PE620.837v02-00.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2018). [Inici de l'aplicació de l'article 7.1](#), de 12 de setembre de 2018, 2017/2131(INL).
- Unió Europea. Parlament Europeu. (12 de setembre de 2018). [Estado de derecho en Hungría: el Parlamento pide a la UE que actúe](#) [nota de premsa].
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2018). [Propuesta de Decisión del Consejo de 20 de septiembre de 2018 relativa a la constatación de la existencia de un riesgo claro de violación grave por parte de Hungría de los valores en los que se fundamenta la Unión](#), 12266/1/18 REV 1.
- Unió Europea. TJUE. (2018). [Interposició de recurs Hongria contra Parlament Europeu](#), 17 d'octubre de 2018, assumpte C-650/18.
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:438. [Interlocutòria del TJUE de 14 de maig de 2019](#), assumpte C-650/18, Hongria contra Parlament Europeu.

3.4.3 Recurs per incompliment de la Directiva 2000/78/CE

El recurs versa sobre una discriminació en establir-se una discriminació per raó de l'edat de jubilació.

Unió Europea. ECLI:EU:C:2012:602. [Conclusions de l'Advocat General Sra. Juliane Kokott](#), de 2 d'octubre de 2012, assumpte C286/12, Comissió Europea contra Hongria.

Unió Europea. ECLI:EU:C:2012:687. [Sentència del TJUE de 6 de novembre de 2012](#), assumpte C286/12, Comissió Europea contra Hongria.

3.4.4 Recurs per incompliment del mecanisme provisional de reubicació

Unió Europea. ECLI:EU:C:2017:618, [Conclusions de l'Advocat General Sr. Yves Bot, de 26 de juliol de 2017](#), assumptes acumulats C643/15 i C647/15, República Eslovaca i Hongria contra Consell de la Unió Europea.

Unió Europea. ECLI:EU:C:2017:631, [Sentència del TJUE \(Gran Sala\) de 6 de setembre de 2017](#), assumptes acumulats C-643/15 i C-647/15, República Eslovaca i Hongria contra Consell de la Unió Europea.

Unió Europea. Comissió Europea. (26 de juliol de 2017). [La Comisión pasa a la siguiente fase en los procedimientos de infracción contra Chequia, Hungría y Polonia](#) [nota de premsa, dictamen motivat].

Unió Europea. TJUE (2017). [Interposició de recurs de la Comissió Europea contra Hongria](#), de 22 de desembre de 2017, assumpte C-718/17.

Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:917. [Conclusions de l'Advocat General Sr. Sharpston](#), de 31 d'octubre de 2019, assumptes C715/17 (Comissió Europea contra República de Polònia), C718/17 (Comissió Europea contra República d'Hongria) i C719/17 (Comissió Europea contra República Txeca).

3.4.5 Recurs per incompliment en relació amb la Llei d'educació superior

La Comissió considera que la nova Llei d'educació superior no és compatible amb la llibertat de les institucions d'educació superior i pot atemptar, entre d'altres, contra la llibertat de càtedra o el dret a l'educació.

Unió Europea. Comissió Europea. (26 d'abril de 2017). [Commission takes legal action on Higher Education Law and sets record straight on 'Stop Brussels' consultation](#). *Daily News*.

Unió Europea. Comissió Europea. (13 de juliol de 2017). [Commission takes second step in infringement procedure on Higher Education Law](#) [nota de premsa, informe].

Unió Europea. Comissió Europea. (4 d'octubre de 2017). [Segon informe de la Comissió](#), October infringements package: key decisions.

Unió Europea. Comissió Europea. (7 de desembre de 2017). [Commission refers Hungary to the European Court of Justice of the EU over the Higher Education Law](#) [nota de premsa, demanda].

Unió Europea. TJUE (2018). [Interposició de recurs de la Comissió Europea contra Hongria](#), d'1 de febrer de 2018, assumpte C-66/18.

3.5 Documents relatius a Polònia

3.5.1 Documents de caràcter general

Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2016). CDL-AD(2016)001, [Opinion 833/2015 on Amendments to the Act of 25 June on the Constitutional Tribunal of Poland](#), Sessió Plenària 106, 11-12 de març de 2016.

Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2016). CDL-AD(2016)012-e, [Opinion 839/2016 on the Act of 15 January 2016 amending the Police Act and certain other Acts](#), Sessió Plenària 107, 10-11 de juny de 2016.

Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2016). CDL-AD(2016)026, [Opinion 860/2016 on the Act on the Constitutional Tribunal](#), Sessió Plenària 108, 14-15 d'octubre de 2016.

Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2017). CDL-AD(2017)028, [Opinion 892/2017 on the Act on the Public Prosecutor's office, as amended](#), Sessió Plenària 113, 8-9 de desembre de 2017.

Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2017). CDL-AD(2017)031, [Opinion 904/2017 on the Draft Act amending the Act on the National Council of the Judiciary, on the Draft Act amending the Act on](#)

- [the Supreme Court, proposed by the President of Poland, and the Act on the organisation of ordinary courts](#), Sessió Plenària 113, 8-9 de desembre de 2017.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2017). CDL-AD(2017)035, [Draft Opinion 904/2017 on the Draft Act amending the Act on the National Council of the Judiciary; on the draft Act amending the Act on the Supreme Court, proposed by the President, and on the Act on the Organisation of Ordinary Courts](#), 24 de novembre de 2017.
- Consell d'Europa. Comissió de Venècia. (2017). CDL-AD(2017)037, [Draft Opinion 892/2017 on the Act on the Public Prosecutor's Office as amended](#), 24 de novembre de 2017.
- Consell d'Europa. Consell Consultiu de Judges Europeus. (2017). [Opinion following the request of the Polish National Council of the Judiciary to provide an opinion with respect to the Draft Act of 23 January 2017, latest amended on 3 March 2017, amending the Act of 12 May 2011 on the Polish National Council of the Judiciary and certain other acts](#), de 7 d'abril de 2017. CCJE-BU(2017)5REV.
- Consell d'Europa. Consell Consultiu de Judges Europeus. (2017). [Statement of the CCJE Bureau on the Polish Parliament's recent adoption of two Acts on the Polish judiciary and on the draft Act on the Polish Supreme Court](#), de 17 de juliol de 2017. CCJE-BU(2017)6.
- Consell d'Europa. Consell Consultiu de Judges Europeus. (2017). [Opinion following the request of the Polish National Council of the Judiciary to provide an opinion with respect to the Draft Act of September 2017 presented by the President of Poland amending the Act on the Polish National Council of the Judiciary and certain other acts](#), de 12 d'octubre de 2017. CCJE-BU(2017)9REV.
- Consell d'Europa. Consell Consultiu de Judges Europeus. (2018) [Statement as regards the situation on the independence of the judiciary in Poland](#), de 18 de juny de 2018, CCJE-BU(2018)6REV.
- Nacions Unides. [Informe del Relator Especial sobre la independència de los magistrados y abogados acerca de su misión a Polonia](#), Consejo de Derechos Humanos, 38.º período de sesiones, 18 de junio a 6 de julio de 2018, A/HRC/38/38/Add.1.
- Nacions Unides. Comitè de Drets Humans. (2018). [Dictamen aprobado por el Comité a tenor del artículo 5, párrafo 4, del Protocolo Facultativo, respecto de la comunicación núm. 2203/2012, de 1 de febrero](#). CCPR/C/121/D/2203/2012.
- Nacions Unides. Oficina de les Nacions Unides contra la Droga i el Delicte. (2018). [Comentario relativo a los Principios de Bangalore sobre la conducta judicial](#).
- OSCE. (2017). [Opinion on certain provisions of the draft Act on the Supreme Court of Poland](#), de 26 de setembre. Oficina d'Institucions Democràtiques i Drets Humans. JUD-POL/315/2017 [AIC].
- Consell d'Europa. CE:ECHR:2019:0312JUD002637418, [Sentència del TEDH de 12 de març de 2019, Ástráðsson contra Islàndia](#).
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2017:395, [Conclusions de l'Advocat General Henrik Saugmandsgaard ØE, de 18 de maig de 2017, assumpte C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses contra Tribunal de Contas](#).
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:117, [Sentència del TJUE \(Gran Sala\) de 27 de febrer de 2018, assumpte C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses contra Tribunal de Contas](#).
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:517, [Conclusions de l'Advocat General Sr. Evgeni Tanchev, de 28 de juny de 2018, assumpte C216/18 PPU, Minister for Justice and Equality contra LM](#).
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:586, [Sentència del TJUE \(Gran Sala\), de 25 de juliol de 2018, assumpte C216/18 PPU, Minister for Justice and Equality contra LM](#).

-
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:106, [Sentència del TJUE de 7 de febrer de 2019, assumpte C-49/18, Carlos Escribano Vindel](#).
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:341, [Dictamen 1/17 del TJUE \(Plenari\), de 30 d'abril de 2019](#).
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:909, [Qüestió prejudicial en procediment accelerat, assumpte C522/18 REC, D. Ś. contra Zakład Ubezpieczeń Społecznych Oddział w Jaśle](#).
- Unió Europea. [Petició de decisió prejudicial plantejada per Sąd Najwyższy \(Polònia\)](#) el 20 de setembre de 2018, assumpte C-585/18, A. K. / Krajowa Rada Sądownictwa.
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:551, [Conclusions de l'Advocat General Sr. Evgeni Tanchev, de 27 de juny de 2019, assumptes acumulats C585/18, C624/18 i C625/18, A.K. \(C585/18\) contra Krajowa Rada Sądownictwa i CP \(C624/18\) DO \(C625/18\) contra Sąd Najwyższy \(C624/18 y C625/18\)](#).
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:982, [Sentència del TJUE \(Gran Sala\), de 19 de novembre de 2019, assumptes acumulats C-585/18, C-624/18 i C-625/18, A.K. \(C585/18\) contra Krajowa Rada Sądownictwa i CP \(C624/18\) DO \(C625/18\) contra Sąd Najwyższy \(C624/18 y C625/18\)](#).

3.5.2 Marc de l'Estat de Dret i article 7 TUE

- Unió Europea. Comissió Europea. (2016). [Commission adopts Rule of Law Opinion on the situation in Poland](#).
- Unió Europea. Comissió Europea. (13 de gener de 2016). [College Orientation Debate on recent developments in Poland and the Rule of Law Framework: Questions & Answers](#) [nota de premsa].
- Unió Europea. Comissió Europea. (27 de juliol de 2016). [Rule of Law: Commission issues recommendation to Poland](#) [nota de premsa].
- Unió Europea. Comissió Europea. (2016). [Commission Recommendation regarding the Rule of Law in Poland: Questions & Answers](#).
- Unió Europea. Comissió Europea. (2016). [Recomendación \(UE\) 2016/1374](#) de la Comisión de 27 de julio relativa al Estado de Derecho en Polonia.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2016). [Resolución del Parlamento Europeo, de 13 de abril de 2016, sobre la situación en Polonia](#) (2015/3031(RSP)), P8_TA(2016)0123.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2016). [Resolución del Parlamento Europeo, de 14 de septiembre de 2016, sobre los últimos acontecimientos en Polonia y su incidencia sobre los derechos fundamentales establecidos en la Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea](#), 2016/27774(RSP), P8_TA(2016)0344.
- Unió Europea. Comissió Europea. (21 de desembre de 2016). [Rule of Law: Commission discusses latest developments and issues complementary Recommendation to Poland](#) [nota de premsa].
- Unió Europea. Comissió Europea. (2016). [Commission Recommendation regarding the Rule of Law in Poland: Questions & Answers](#).
- Unió Europea. Comissió Europea (2017). [Recomendación \(UE\) 2017/146](#) de la Comisión de 21 de diciembre de 2016 sobre el Estado de Derecho en Polonia que complementa la Recomendación (UE) 2016/1374.
- Unió Europea. Comissió Europea. (2017). [Opening remarks of First Vice-President Frans Timmermans: College readout on grave concerns about the clear risks for independence of the judiciary in Poland](#).
- Unió Europea. Comissió Europea. (26 de juliol de 2017). [La Comisión Europea actúa para preservar el Estado de Derecho en Polonia](#) [nota de premsa].

- Unió Europea. Comissió Europea. (2017). [Recomendación \(UE\) 2017/1520](#) de la Comisión de 26 de julio por lo que respecta al Estado de Derecho en Polonia complementaria a las Recomendaciones (UE) 2016/1374 y (UE) 2017/146.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2017). [Resolución del Parlamento Europeo, de 15 de noviembre de 2017, sobre la situación del Estado de Derecho y de la democracia en Polonia \(2017/2931\(RSP\)\), P8_TA\(2016\)0123](#).
- Unió Europea. Comissió Europea. (2017). [Commission action on the Rule of Law in Poland: Questions & Answers](#).
- Unió Europea. Comissió Europea. (20 de desembre de 2017). [Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland](#) [nota de premsa].
- Unió Europea. Comissió Europea. (2017). [COM \(2017\) 835 final](#). Propuesta de 20/12 motivada de conformidad con el artículo 7, apartado 1, del TUE, por lo que respecta al estado de derecho en Polonia. Propuesta de Decisión del Consejo relativa a la constatación de un riesgo claro de violación grave del Estado de Derecho por parte de la República de Polonia.
- Unió Europea. Comissió Europea. (2018). [Recomendación \(UE\) 2018/103](#) de la Comisión de 20 de diciembre de 2017 por lo que respecta al Estado de Derecho en Polonia complementaria a las Recomendaciones (UE) 2016/1374, (UE) 2017/146 y (UE) 2017/1520.
- Unió Europea. Parlament Europeu. (2018). [Resolución del Parlamento Europeo, de 1 de marzo de 2018, sobre la decisión de la Comisión de activar el artículo 7, apartado 1, del TUE en relación con la situación en Polonia \(2018/2541\(RSP\)\), P8_TA\(2018\)0055](#).

3.5.3 Recurs per incompliment: sobre el poder judicial (assumpte C-192/18)

El present recurs versa sobre la Llei d'organització dels tribunals ordinaris que afecta la discriminació per raó de gènere en relació amb l'edat de jubilació, així com el fet que el ministre de Justícia tingui poder discrecional per prolongar el mandat dels jutges encara que ja tinguin l'edat de jubilació, acomiadar i nomenar els presidents dels tribunals, aspectes que podrien afectar la independència dels tribunals.

- Unió Europea. Comissió Europea. (29 de juliol de 2017). [La Comisión Europea inicia un procedimiento de infracción contra Polonia en relación con las medidas que afectan al poder judicial](#) [nota de premsa, carta d'emplaçament].
- Unió Europea. Comissió Europea. (20 de desembre de 2017). [Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland](#) [nota de premsa, demanda].
- Unió Europea. TJUE. (2018). [Interposició de recurs de la Comissió Europea contra la República de Polònia](#), 15 de març de 2018, assumpte C-192/18.
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:529, [Conclusiones de l'Advocat General Sr. Evgeni Tanchev, de 20 de juny de 2019](#), assumpte C-192/18, Comissió Europea contra República de Polònia.
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:924, [Sentència del TJUE \(Gran Sala\), de 5 de novembre de 2019](#), assumpte C-192/18, Comissió Europea contra República de Polònia.

3.5.4 Recurs per incompliment: independència del Tribunal Suprem (assumpte C-619/18)

El present recurs fa referència als principis d'inamovibilitat i d'independència judicial, considerades un element essencial per a l'eficàcia de la protecció jurisdiccional a la UE. La llei que regula l'edat de jubilació pot afectar el respecte del principi d'independència judicial en el Tribunal Suprem.

- Unió Europea. Comissió Europea. (2 de juliol de 2018). [Estado de Derecho: la Comisión inicia un procedimiento de infracción para proteger la independencia del Tribunal Supremo de Polonia](#) [nota de premsa, carta d'emplaçament].

-
- Unió Europea. Comissió Europea. (14 d'agost de 2018). [Estado de Derecho: la Comisión Europea da el siguiente paso en el procedimiento de infracción para proteger la independencia del Tribunal Supremo de Polonia](#) [nota de premsa, dictamen].
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:852, [Ordonnance de la Vice-Présidente de la Cour, de 19 d'octubre de 2018](#), assumpte C-619/18, Comissió Europea contra República de Polònia, demanda de mesures provisionals.
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:910, [Interlocutòria del President del TJUE, de 15 de novembre de 2018](#), assumpte C-619/18, Comissió Europea contra República de Polònia, procediment accelerat.
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2018:1021, [Interlocutòria del TJUE \(Gran Sala\), de 17 de desembre de 2018](#), assumpte C-619/18 R, Comissió Europea contra República de Polònia.
- Unió Europea. Comissió Europea. (24 de setembre de 2018). [Estado de Derecho: la Comisión lleva a Polonia ante el Tribunal de Justicia para preservar la independencia del Tribunal Supremo de Polonia](#) [nota de premsa, demanda].
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:575, Interlocutòria de rectificació, de 2 de juliol de 2019, assumpte C-619/18 R, Comissió Europea contra República de Polònia.
- Unió Europea. Comissió Europea. (24 de juny de 2019). [European Commission statement on the judgment of the European Court of Justice on Poland's Supreme Court law](#) [nota de premsa].
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:325, [Conclusiones de l'Advocat General Evgeni Tanchev, d'11 d'abril de 2019](#), assumpte C-619/18, Comissió Europea contra República de Polònia.
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:531, [Sentència del TJUE \(Gran Sala\), de 24 de juny de 2019](#), assumpte C-619/18, Comissió Europea contra República de Polònia.
- Unió Europea. ECLI:EU:C:2019:615, [Interlocutòria de rectificació d'11 de juliol de 2019](#), assumpte C-619/18, Comissió Europea contra República de Polònia.

3.5.5 Recurs per incompliment: protecció als jutges davant el control polític

El procediment posa en qüestió el nou règim disciplinari en considerar que afecta la independència judicial i no ofereix garanties de protecció davant un possible control polític.

- Unió Europea. Comissió Europea. (3 d'abril de 2019). [Rule of Law: European Commission launches infringement procedure to protect judges in Poland from political control](#) [nota de premsa, carta d'emplaçament].
- Unió Europea. Comissió Europea. (17 de juliol de 2019). [Estado de Derecho: la Comisión Europea da un nuevo paso en la protección de los jueces polacos frente al control político](#) [nota de premsa, dictamen].
- Unió Europea. Comissió Europea. (10 d'octubre de 2019). [Estado de Derecho: la Comisión Europea lleva a Polonia ante el Tribunal de Justicia de la Unión Europea para proteger a los jueces del control político](#) [nota de premsa, demanda].